

CLUJUL DE DINCOLO DE NEGURI TREI DRAME CLUJENE

SEPTIMIU MOGA

Banca Națională a României

mogaseptimiu@gmail.com

ABSTRACT: We are used to imagining Cluj in the interwar period as a place and a time of the golden age. Researching the interwar banking environment in Cluj, the picture is a much more complex one. Banks faced a lot of crises throughout the period. Scientific studies focus mainly on institutions, on their interference with the political life and less on the lives of bankers. In addition to the multiple crises that affected the professional lives of bank officials, there were also other kinds of events, many of them dramatic. From the multiple biographies that I studied, I stopped at three. These are three dramas, those of Virgil Bontescu, director of the Central Bank for Industry and Commerce, Lichtman Aladar from the Small Credit Bank and that of Vasile Burtică from the Discount and Exchange Bank in Transylvania. Their biographies, as I have extracted from the press of that time or from some official documents, present us another face of Cluj, a tragic but also a human face. We see the world of the interwar city in several poses that show us passion, jealousy, love or hate, envy and friendship, wealth and poverty, fear and happiness, healing and illness, in other words, tragic but equally human destinies.

KEYWORDS: Cluj, Virgil Bontescu, Lichtman Aladar, Vasile Burtică, local history

Industria bancară este un tărâm rece, care se parcurge la fel ca o călătorie antarctică, urmând reglementări stricte normative internaționale și naționale. Modelele interne de rating, procedurile și sistemele expert care stau la baza acordării oricărui credit, analiști și profesioniști aflați adesea în spatele unor uși închise, ne conduc, tot mai mult, mai degrabă spre o conștiință artificială, matematică, decât spre un domeniu al sentimentelor umane. Aproape că ne este greu să ne mai imaginăm într-un mediu atât de ostil ceva antropic. Imaginea omului în drumul său spre devenirea bancară contemporană este departe de a stârni, fie și dintr-o imaginație bogată, o poveste sensibilă. În atare condiții, este poate nevoie să

schițăm o imagine a bancherului și a operațiunilor bancare din Cluj de acum mai bine de un veac.

Deși multă lume își dorea, Clujul era departe de a fi un centru bancar, cel puțin la începutul secolului XX. Întregul veac precedent a fost un timp în care s-a încercat în diferite moduri coagularea capitalurilor aristocrației sau a burgheziei, ce-i drept, mai mult temporar prezentă prin Cluj, ocupată fiind de recolte, politică, evenimente galante ori mondene. În afara Băncii Austro-Ungare, care își deschisese un sediu relativ impozant (existent astăzi la intersecția străzilor Emil Isac și Memorandumului, clădirea Rectoratului Universității Tehnice), asemănător ca aspect cu alte astfel de sedii din Transilvania, niciuna din băncile existente la început de secol XX nu arătau propriu-zis a instituție de credit sau de

investiții, asemeni celor din Viena, Budapesta sau chiar a celor mai noi din București. Activitatea de bancă se axa în mare măsură pe oameni de cultură, oameni cu pregătire universalistă și mai puțin pe bancheri pur sânge. Creditul era mai mult o noțiune spirituală decât una materială, o nevoie mai degrabă patriotică decât una personală sau un țel de viitor, mai mult decât un plan, un studiu de dezvoltare. Încrederea se construia pe temeiuri neeconomice cum ar fi: apartenența la o comunitate; onorabilitatea era judecată în sens feudal și nu pe baza unui istoric al afacerii sau a unei istorii antreprenoriale cu complicatele sale formule de bonitate. Instrumentul poate cel mai utilizat era cambia sau polița cu avatarurile sale, dar fără o sofisticare prea mare. Transilvania, inclusiv Clujul, era mai mult o periferie a Marii Monarhii decât o zonă economică de sine stătătoare cu o structură radială către unul din centrele economice, precum Aradul, Timișoara sau Oradea (orașe oricum mai sofisticate din punct de vedere financiar decât Clujul) sau a burgurilor săsești Brașov ori Sibiu, care răspundeau cu precădere nevoii unor comunități etnico-culturale bine delimitate. În felul acesta, parcurgând secolul XIX, Clujul a coagulat în mică măsură o elită financiară și mai mult una funciară cu oarecare preocupări în domeniul financiar și industrial. Indiferent că vorbim de băncile maghiare, evreiești sau românești, nivelul de sofisticare și specializare era unul redus sau chiar rudimentar.

Nici nu era nevoie de specializări foarte mari, ci mai degrabă de oameni ai cetății integrați în comunitate, oameni cu notorietate și cu onorabilitate care preluaseră, printre altele, și meseria de bancher. Pe la începutul noului secol, situația începuse să se mai schimbe, dar odată cu dezvoltarea importanței băncilor a apărut și tentația, criza, dramele și tragediile care au făcut în cursul anilor '20 și '30 ai secolului trecut obiectul investigațiilor jurnalistice.

Cele trei drame pe care intenționez să le scot la lumină reprezintă trei forme de agregare ale speranței, deziluziei, trădării și chiar a morții. Dacă ar fi să ne luăm după descrierea economiștilor, în cadrul ciclurilor economice, există o perioadă de avânt, de expansiune, atingerea unui punct maxim de dezvoltare. După aceea, urmează criza cu contracția sa uneori dureroasă și ajungerea într-un punct minim, într-o vale a suspinelor, a afundării spre un sfârșit dramatic de ciclu, asemeni destinului uman. Într-un fel, și viața omului este asemănătoare, cu bioritmurile sale, cu drumurile sale mai mult sau puțin previzibile. În ultimul secol, economiștii au căutat să înțeleagă sau să controleze aceste evoluții ciclice, să le aplatizeze sau poate chiar să le elimine. Unii dintre ei au văzut chiar o necesitate a existenței ciclurilor economice, teoretizând o așa numită distrugere creativă. Alții, poate mai predispuși către catastrofism și filosofie le vedeau inerente, drept rezultatul unor forțe universale, pe care omul nu le poate controla. Oricum am privi lucrurile, în orice paradigmă științifică sau mai puțin științifică, ciclurile economice, marile șocuri ale istoriei sunt de domeniul macroeconomiei, iar odată cu globalizarea avem de-a face cu forțe geopolitice în care omul este doar o frunză în mișcarea vremurilor. Crizele, schimbările din economie, marile transformări politice și sociale îi copleșesc pe cei care nu au destinul unor eroi. Orice dramă își trage seva din imperfecțiunea umană și din lipsa de linearitate a timpurilor. Alergăm după câte o speranță, căreia îi dăm o formă, iar când atingem cetatea odată intangibilă, lumea se prăbușește, se destramă, iar ceea ce putea fi un vis frumos, devine un coșmar.

În toate cele trei destine, speranța a fost Clujul și ceea ce putea el oferi, un oraș al gândirii, al filosofiei, al aristocrației, al luminilor unei lumi care înfloreau sau renășteau. Era miniatura unei metropole, care nu oferea material pe cât oferea spiritual, cu

doza ei de exotism de provincialism, de improvizatie, dată de acel dezechilibru între lumea ideilor și lumea materială, iar bancherii simțeau cel mai bine acest lucru.

BANCHERUL ȘI MIREASA FURATĂ

Era o zi de aprilie a anului 1928, joia Paștelui. Pe un pat impersonal al unui sanatoriu de boli nervoase stătea întins un bărbat cu o constituție fragilă. Chipul palid îi trăda trecerea în lumea celor veșnice. Fusesse în etate de doar 45 de ani.¹ Un medic consemnase decesul ca într-un ritual macabru. Prea puțini știau că acolo stătea inertă nu doar o persoană de curând decedată, ci o fostă speranță. O speranță nu doar a uneia din cele mai onorabile familii românești din Transilvania, ci chiar a comunității românești ardelenene. Cu ochii săi, acum închiși pe vecie, văzuse atâtea transformări ale lumii sale. Orizonturile îi fuseseră atât de largi, cunoscuse cumpăna celor două secole, care îi modelaseră fel de fel de speranțe. Trupul fragil avusese parte atât de fiorul bucuriei împlinirii profesionale, cât și de cel al unei iubiri aproape imposibile, experimentase teama aceea profundă de la limita dintre lumina și întunericul minții. Trăise cu durere, cu compasiune și fericire deopotrivă, toate sentimentele omenești. Fusesse parte a unor proiecte înalte într-o zonă din elita economică, și anume cea bancară. A pus bazele nu doar ale unei bănci, ci ale unui sistem bancar, pe care într-o măsură sau alta l-a văzut funcțional. În câteva zile, peste acel trup s-au aruncat bulgării de humă, după tradiția străbună, sigilând într-un mormânt un destin pe care mulți ar fi dorit ca nimeni nu îl fi povestit vreodată.

Datele despre viața lui Virgil Bontescu, căci despre el am vorbit, sunt lacunare, povestite fie în cuvinte seci ale registrelor bancare, fie cu patima

articolelor de presă, ori prin durerea nefericitei sale soții. Discreția contemporanilor săi ne face, pe cei care căutăm a răscoli după destine de acum aproape un veac, să speculăm adesea întâmplările în încercarea de a reda o lume pentru cei de astăzi. Ioan Slavici descria principiile lui Caragiale și ale lui Eminescu despre scris, potrivit cărora: „nu scriem ca să ne dăm pe față cugetările ci pentru ca să le reproducem în mintea acelora la care ne adresăm, adică să-i facem pe aceștia să gândească ceea ce voim noi”.² Obiectivitatea, oricât de mult ne-am dori-o, este spulberată într-o oarecare măsură de discreția de odinioară. Când începuse totul?

Era ziua de 3 martie a anului 1878, iar George Barițiu, una dintre cele mai mari personalități ale românilor ardeleni, o figură politică și culturală importantă, o aducea în fața altarului pe mezina sa Maria, de 22 de ani, care urma să se căsătorească la Biserica Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului cu avocatul Mihai Bontescu din Hațeg.³ Cu siguranță, a fost o nuntă importantă pentru comunitatea românească din Brașov și din Hațeg. Erau încă ani liniștiți. Ce urma să aducă viitorul tinerei familii era dificil de anticipat. După ceva mai puțin de un an venea pe lume primul copil, Victor Bontescu, cel care avea să joace un rol important în mișcarea bancară clujeană interbelică. În 1881, s-a născut Veturia Bontescu, iar în 1883, Virgil Bontescu și în 1884, Fabiu Bontescu. Mezina familiei a fost Florica Bontescu, născută în 1886. Anul 1893 avea să aducă primele nenorociri în familia avocatului din Hațeg. În luna aprilie, se stingea din viață George Barițiu iar, câteva luni mai târziu, la 27 octombrie 1893, murea dragălașa lor mezină Florica, la șase ani și nouă luni.⁴ Ceilalți patru copii ai familiei își întemeiau deja un rost. Victor și Fabiu deveniseră avocați, urmând cariera tatălui, iar Veturia a făcut o partidă bună cu

¹ Valentin Orga, Alexandru Bogdan Bud, "Familia Bontescu: schițe de portrete," *Corvineana Acta Musei Corvinensis*, serie nouă I (XIV) (2022): 283.

² Călin Cioabă, *Mărturii despre Eminescu* (București: Editura Humanitas, 2022), 229.

³ *Familia*, XIV, nr. 16 (1878): 96.

⁴ *Gazeta Transilvaniei*, LVI, nr. 233 (1893): 8.

unul dintre cei maieminenți juriști din Cluj, Ioan Papp. Lui Virgil i se rezervase un alt rol, cel de bancher. Și nu unul oarecare.

Băncile românești din Transilvania aveau nevoie de o recunoaștere și eventual de o finanțare din partea unor instituții similare din marile centre financiare ale Imperiului Austro-Ungar. O asemenea misiune într-un domeniu al rigorii și birocrăției însemna o conformare la cutumele marilor case bancare pe model occidental. Începutul secolului XX găsisese finanțele Imperiului Austro-Ungar într-o poziție centrală și nu una periferică în context european, cu o dinamică în ansamblu pozitivă. Băncile românești din Transilvania erau încă departe din punct de vedere al rulajelor și al capitalurilor angrenate în afaceri față de marea finanță din metropolele imperiale, precum Viena, Budapesta sau Praga. Pentru a intra în mecanismul financiar al unei adevărate puteri europene era nevoie de mult profesionalism, rigoare și de o birocrăție adecvată. Prin organizarea sistemului bancar românesc în jurul Băncii Albina și al asociației Solidaritatea, situațiile financiare necesare pentru obținerea de fonduri au devenit în timp foarte credibile. În același timp, elita financiară a românilor din Transilvania și-a găsit și câțiva aliați în rândul cehilor. Astfel, la Ústředná Banka din Praga, în consiliul de administrație al instituției, care reprezenta de fapt un fel de casă centrală a caselor de păstrare din Boemia, erau Sava Raicu și o rudă apropiată a familiei Bontescu, Aurel Vlad. La filiala budapestană a acestei bănci a ajuns Virgil Bontescu, în funcția de director, după ce a mai trecut și prin Brno.⁵

La 29 de ani, singur și pe deasupra și director de bancă într-un oraș precum Budapesta, părea împlinirea unui vis al multor tineri. Orașul se dezvolta cu fiecare an, iar de pe Váczi körút⁶ lucrurile

se vedeau și mai bine; prosperitatea se reflecta în ținuta oamenilor de pe stradă, în cifrele contabile ale firmelor care își deschideau porțile pe acel bulevard. Cu siguranță, munca era multă, iar timpul liber și momentele de destindere erau puține. La mai puțin de 30 de ani, directorul Bontescu avea deja nu doar viitorul în față, dar realizarea sa profesională era una care atrăgea privirile multor femei dornice să încheie o căsnicie bună. Dar, tânărul Bontescu nu avea ochi pentru alte femei decât pentru Margit Klutsik, o fată de numai 15 ani, când tocmai ieșise de la mănăstire. Se cunoscuseră în luna iunie 1913. Se pare că a fost o dragoste la prima vedere. Circumstanțele în care cei doi s-au întâlnit nu se cunosc, dar faptul că fata a reținut ziua de 18 iunie 1913 înseamnă că a fost o zi pe care au sărbătorit-o în anii care au urmat, fiind subliniată în calendar, drept un moment important în viață. Tânărul director, la scurt timp după ce a cunoscut-o, a cerut-o în căsătorie, cerere refuzată de tatăl fetei, care nu vedea cu ochi buni relația amoroasă a copilei sale. El era un om bogat și dorea o partidă și mai bună pentru ea.⁷

Dar rangul și bogăția nu pot controla întotdeauna destinul unei fete. Când femeia a dat semne de maternitate, familia a renegat-o. Cu siguranță, Virgil Bontescu era în măsură să o întrețină, dar ea s-a văzut nevoită, pentru a nu depinde doar de amantul ei, să învețe croitoria, care avea să îi fie de folos în anii care vor urma.⁸ Nu există, totuși, date că ar fi existat un copil provenit din relația celor doi.

Clujul era trecut pe harta băncii din Boemia. Amos Frâncu, directorul institutului Economul, era unul dintre cei care fuseseră interesați de sistemul de organizare ceh, încercând ca după 1906, odată cu venirea sa la conducerea băncii clujene, să

⁵ *Pesti Hírlap*, XXXV, nr. 49 (1913): 34.

⁶ Potrivit *Magyar Pénzügyi Compass*, sediul băncii se afla pe acest bulevard budapestan, la numărul 31. *Magyar Pénzügyi Compass* (1912 – 1913): 40.

⁷ *Brassói Lapok*, XXXVI, nr. 196 (1930): 7.

⁸ *Ellenzék*, XLVI, nr. 27 (1925): 2.

organizeze de la Cluj o asemenea rețea. Există posibilitatea ca directorul de bancă din Budapesta să fi trecut prin Cluj, nu doar în drum spre Hațeg, nu doar ca tânăr elev la Brașov, ci și ca funcționar bancar. Este consemnată vizita unui funcționar al băncii Üstredná la Gilău sau Fizeșul Gherlii, pentru a perfecta o tranzacție cu cooperativele de credit din acele localități.⁹ Era oare atunci Clujul o tentatie pentru un profesionist bancar obișnuit cu bogăția capitalei de pe Dunăre?

Clujul creștea încet, centrul se modernizase și încă se mai construia. Se gândeau noi proiecte de dezvoltare, dar față de luminoasa metropolă maghiară, orașul de pe Someșul Mic era încă un loc provincial. Micile bănci românești, Vatra sau Economul, dar și intelectualitatea din jurul lor găseau mai multe motive de gâlceavă decât de cooperare, chiar dacă multe diferende erau mai mult de natură principială și mai puțin financiară. În centru, întreaga piață radia un aer modern și totodată arhaic. Se îngemănau stiluri arhitectonice exuberante cu altele mai austere, pătrunzând stilul mai îndrăzneț Art Nouveau, dar clădirile fanion din piața mare acopereau străzi în care amintirea medievală rămânea prezentă prin stilul aproape rural al unor construcții. Existau palate în zone locuite cu preponderență de elite elegante și emancipate, dar nu departe, spre cetățuie sau în alte cartiere periferice, promiscuitatea și sărăcia revelau cu totul alte fațete ale condiției umane. Și-ar fi imaginat tânărul director de bancă că, doar peste câțiva ani, destinul îl va aduce în Cluj cu provocări care îi vor afecta viața și iubirea care se înfiripase în acea zi de vară budapestană?

Războiul îl prinde pe Virgil Bontescu la Budapesta, în funcția de director. Ne-ar lua mult să descriem în amănunt starea de spirit a anturajului său din capitala maghiară în momentul decretării

mobilizării. Este însă cât se poate de probabil că preocupările bancherilor din asemenea perioade erau convergente. În primul rând, îi preocupa puseul de panică bancară, iar mai apoi, lipsa personalului care pleca voluntar sau la ordin spre câmpurile gloriei devenite prea devreme câmpurile morții. Operațiunile bancare pe timp de război sunt multe și trebuie efectuate cu atenție, pentru a nu aprinde alte temeri ori resentimente. Cei doi frați ai săi, Victor și Fabiu, au fost chemați sub arme, primul ca avocat la Curtea Marțială, iar celălalt ca ofițer în armata crăiască. În acea vară fierbinte a anului 1914, românii ardeleni au întâmpinat mobilizarea cu sentimente contradictorii. Era un război dus pentru afirmare, mai mult decât cel iscat de sentimente prelucrate de propagandă. Familia Bontescu era suficient de matură și emancipată ca să privească cu sinceră îndoială promisiunile imperiale sau frânturile de adevăr ale propagandei. Românii nu se numărau printre cele mai respectate națiuni ale imperiului, iar Virgil avea cel mai bun exemplu în refuzul părintelui iubitei sale de a da mâna fetei sale unui român, probabil dintr-o familie prea puțin aristocratică în matricea gândirii clasei suspuse maghiare. Din evenimentele ulterioare, putem să ne imaginăm că nici familia sa nu cunoștea sau nu accepta relația sa amoroasă de la Budapesta. Nu trebuie să scoatem din calcul nici conservatorismul adesea ușor habotnic al intelectualității românilor ardeleni.

În scurt timp, entuziasmul de masă care a însoțit conflagrația și un anumit optimism izvorât din mult clamata justete a actului de război s-au pierdut, inclusiv perspectiva naiv pozitivă asupra duratei scurte a conflagrației. Lumea începuse să vadă primii oameni schilodiți, primele liste cu morți sau dispăruți, primele scrisori care descriau oroarea de pe front și să își pună primele semne majore de

⁹ Nicolae Trifoiu, Mihai Drecin, "Institutul de credit și economii «Economul» din Cluj – instituție națională a românilor din nordul Transilvaniei (1886 – 1918)," în *Istorie Financiar bancară. Studii asupra băncilor românești din Transilvania (1867 – 1918)*, vol. 1, coord. Mihai Drecin (Cluj-Napoca: Dacia, 1996), 103 – 104.

întrebare. Pentru familia Bontescu, nenorocirea avea să vină destul de repede. În luna octombrie, fratele lui Virgil, Fabiu, a fost ucis pe frontul din Galiția, în zona actualei localități Khyriv din Ucraina.¹⁰ Legat de moartea sa au circulat două versiuni: una, să-i spunem oficială, conform căreia ar fi decedat ca urmare a unor răni din timpul luptei, iar cealaltă, ajunsă la București în revista „Neamul Românesc” a lui Nicolae Iorga prin intermediul lui Bogdan Duică, potrivit căreia ar fi fost executat de către un superior în urma unei revolte.¹¹

Tragedia l-a afectat cu siguranță pe tânărul director, indiferent care a fost cauza reală a morții. Era un om sensibil, care citea foarte mult, era preocupat de soarta orfanilor și fusese încă de pe vremea studiilor liceale unul dintre membrii de seamă ai Societății de lectură a Școlii Comerciale Superioare din Brașov.¹² Totuși, anii de război au trecut, iar banca sa, după cum reiese din rapoartele lui Amos Frâncu către direcțiunea institutului Economul, era una din soluțiile de valorificare ale activelor bancare, în condițiile în care, pasivele erau supraîncărcate cu excedentele de numerar apărute din lipsa investițiilor.¹³ Plasamentele în băncile cehe aduceau un spor de randament comparativ cu alternativele oferite de banca sibiană Albina și promovate de asociația Solidaritatea.

Războiul era deja pe sfârșite în toamna târzie a anului 1918. Imperiul se destrăma cu fiecare zi, dar tensiunile sociale se adânceau. Se căutau vinovați, se căutau în diversele regiuni ale Imperiului noi forme de statalitate, se căuta adevărul în revoluții scăldate în sânge și boli ale mizeriei și învrăjbea. Gripa spaniolă distrugea plămânii, iar ideologii de circumstanță clădite pe filozofii celebre învrăjbeau popoare și grupuri, ucigând pentru putere și pâine.

Însemnele militare, însemnele imperiale erau arse sau aruncate, viața se juca la ruleta unei beții alcoolice sau sociale. Cine era mai bine organizat într-o mai mare clandestinitate putea accede la putere. Cu cât mai mare fusese despotismul, pe atât de mari erau revoltele controlate de forțe ale umbrelor, asemeni unor ființe crescute în întuneric, din catacombe ieșeau la suprafață propovăduind lumina. În condițiile ruperii oricăror legături cu birocrăția imperială, Budapesta, ca și alte orașe, se transformase într-un infern.

Odată cu dizolvarea iminentă a împărăției Habsburgice, Virgil Bontescu a fost chemat în Transilvania pentru a pune bazele unui sistem bancar românesc. Era nevoie, în primul rând, de o bancă cu un profil industrial. Încercări teoretice pe marginea unei asemenea inițiative au fost făcute, dar proiectele lor aveau o doză destul de mare de naivitate. Ea își avea originea în lipsa de experiență bancară și industrială, în lipsa unei tradiții de industriași sau manufacturieri și în numărul relativ mic de români care se îndreptau spre studii de inginerie. Chiar dacă, în perioada care a precedat prima conflagrație mondială numărul inginerilor români mai crescuse, era oricum insuficient pentru a crea o industrie românească în Transilvania. Cel mai dificil pas în înființarea unei bănci nu era strângerea unui capital semnificativ, ci aglutinarea elitei tehnice românești răspândite în toată Europa.¹⁴

Idei de afaceri existau, dar capacitatea de a le dezvolta sau a le pune în operă era limitată, cu atât mai mult cu cât băncile românești nu aveau structurile necesare pentru a le realiza. Băncile, a căror țință era finanțarea, dezvoltarea și naționalizarea sectorului industrial, trebuiau să

¹⁰ *Gazeta Transilvaniei*, LXXVII, nr. 237 (1914): 3.

¹¹ *Neamul Românesc*, IX, nr. 45 (1914): 7.

¹² *Tribuna poporului*, V, nr. 191 (1901): 3.

¹³ Septimiu Moga, *Sistemul bancar românesc din Cluj de la Marea Unire la Marea Criză economică* (Cluj-Napoca: Editura Casa Cărții de Știință, 2022), 126-130.

¹⁴ *Ibid.*, 465-466.

constituie și să mențină un nivel al capitalului cât mai mare. Una dintre băncile bucureștene implicate în procesul de industrializare a României antebelice a fost Banca de Credit Român. Într-un material de sinteză despre istoria acestei instituții de credit, analiștii băncii descriau foarte exact modul în care trebuia organizată o bancă pentru scopuri industriale. Astfel, în viziunea lor, băncile erau obligate să-și mărească mijloacele proprii în raport cu devalorizarea previzibilă a leului, pentru a menține echilibrul dintre capitalurile sociale și depunerile care, cel puțin nominal, dădeau semnele unei creșteri semnificative. Devalorizarea monedei cerea, în intervale scurte, noi majorări de capitaluri, deoarece, altminteri, mijloacele proprii ale băncilor ar fi arătat, exprimate într-o valută rămasă stabilă, o diminuare a standingului acestor instituții.

Creșterea depunerilor încredințate băncilor nu rezolva problema fondurilor necesare creditului industrial. Depunerile reprezentau, în cea mai mare parte, așa numitele «capitaux d'attente» sau capitaluri volatile, care puteau fi ridicate în orice moment și care trezeau pofta speculei. Plasamentul industrial fiind destinat fie eliberării întreprinderilor de sub controlul financiar străin, fie refacerii investițiilor insuficient întreținute în timpul războiului, nu se putea baza pe depunerile în cont curent. Băncile erau, deci, nevoite să se folosească de mijloacele lor proprii când era vorba de participațiuni, în scopul de a înlocui deținătorii străini de acțiuni. Cel mult, după ce se conferea acestor participațiuni prin emisiuni de titluri și prin intermediul Bursei o mai mare lichiditate, devenea posibilă difuzarea lor în straturi mai largi. Dar până acolo era cale lungă, deși proiecte existau.

Creditele cerute de industrie pentru reînnoirea instalațiilor, pentru repunerea în funcțiune a uzinelor, nu puteau fi satisfăcute prin mijloacele proprii ale băncilor. Perspective optimiste în ceea ce privește posibilitățile de dezvoltare ale

întreprinderilor industriale erau menite să împingă în unele cazuri la utilizarea în proporții importante a depunerilor în cont curent. Dar exigibilitatea imediată a depunerilor și lichiditatea relativă a plasamentului industrial au provocat, după slăbirea conjuncturii, unele catastrofe financiare dureroase. Fondurile necesare industriei urmau, deci, a fi căutate din alte resurse decât depunerile și trebuiau asigurate prin credite cu condițiuni potrivite caracterului plasamentului industrial.

Conducătorii băncilor erau cumva obligați să nu intre în goana după afaceri și câștiguri și era nevoie să se păstreze credibilitatea băncii, atât în țară cât și în străinătate, pentru a obține noi capitaluri și finanțări de pe marile piețe financiare. Credibilitatea bancară era folosită astfel pentru a veni în sprijinul întreprinderilor industriale. Prin propria lor credibilitate, băncile erau în măsură să ofere întreprinderilor industriale fonduri, care să nu fie blocate la orice turbulență de piața financiară locală.¹⁵

Pornind de la premisa că Bontescu ar fi avut cunoștință de o asemenea teorie și avea capacitatea de a intui evenimentele viitoare din punct de vedere economic, a fost nevoit să depună o muncă grea de a convinge colegii săi din Transilvania, mai puțin experimentați cu procesele complexe din industrie, care erau provocările creditului industrial. O asemenea stare de fapt nu putea decât să îi întindă la maximum nervii și, după cum vom vedea, și starea de sănătate.

Eram așadar la finele războiului, un război lung și complicat, lupta pentru putere crease premisele unei situații tulburi la Budapesta. Cu iubitul plecat, cu un tată de curând decedat, situația materială a domnișoarei Margit era aproape disperată. Astfel, o mătușă a convins-o să se căsătorească Mihály Harmath, proprietarul restaurantului gării de vest din Budapesta. Astfel, cei doi miri de circumstanță, în plin regim bolșevic, s-au deplasat la cca 80 de

¹⁵ Arhivele Naționale Serviciu Municipiului București, Fond *Banca de Credit Român*, *Serviciul Secretariat*, dosar 1, f. 17-18.

kilometri de Budapesta, la Jászberény, pentru a oficializa căsătoria. Aceasta a avut loc la biserica din localitate și, cu siguranță, în toată criza alimentară a vremii, un proprietar de restaurant a fost în măsură să facă o nuntă bogată, udată cu cel mai bun vin și cele mai alese bucate. Când petrecerea era în toi, lângă locul acela a parcat o mașină. La puțin timp a apărut mireasa, care, după ce și-a aruncat voalul, a intrat în automobilul care a demarat în trombă spre apartamentul lui Virgil Bontescu de la Budapesta.

Cine a pus la cale furtul miresei? Cum a ajuns Bontescu în preajma nunții, nu vom ști probabil niciodată. Este, însă, previzibilă fericirea celor doi și poate săruturile lor pasionale în scurtul drum spre Budapesta. Despre Mihály Harmath nu avem o imagine rea. Se pare că a fost chiar o persoană înțelegătoare. A doua zi, Harmath a venit la Budapesta și a aflat motivele și vechea idilă interzisă dintre Margit și român. Ea chiar spune că s-a comportat ca un cavaler, iar imediat a fost depusă și o cerere de divorț printr-un avocat cunoscut din acea vreme, Ernő Strasser.

Cei doi nu s-au mai despărțit, călătorind la Sibiu, unde s-au stabilit.¹⁶ Dar viața lui Virgil Bontescu devenise, într-un fel sau altul, un calvar. A lucra la organizarea de la zero a unei bănci românești moderne în Transilvania era mai mult decât o provocare intelectuală, profesională și chiar fizică, de anduranță.

La data de 15 ianuarie 1919, s-au pus bazele Băncii Centrale pentru Industrie și Comerț, într-o întrunire la Sibiu. Capitalul era stabilit la 15 milioane de coroane.¹⁷ Suma era una incertă în condițiile în care coroanele erau moneda unui imperiu pe cale de a se destrăma. Din cenușa lui trebuia să renască ceva, iar banca ce se iniția la Sibiu nu era singura problemă. Pacea era încă sub semnul întrebării, iar evenimentele din Rusia, Ungaria, Polonia, Germania

nu erau deloc liniștitoare. Sibiu, sub o formă sau alta, era o oază de relativă stabilitate, iar acesta era motivul pentru care banca s-a înființat acolo, unde funcționa și Consiliul Dirigent. Tratatul de Pace de la Paris erau de abia la început, iar armatele hălăduiau prin continentul sufocat de boală, de foamete, scumpete și incertitudine. Gripa spaniolă făcea ravagii asupra unei populații slab hrănite și înfricoșate. Unul din obiectivele Băncii Centrale era să fie mutată la Cluj.

Sosirea lui Virgil și a iubitei sale la Sibiu probabil că a fost trecută cu vederea de către prietenii lui Bontescu. Fratele său era șef de resort și se ocupa de agricultură, iar vărul său, Aurel Vlad, șef al resortului finanțelor în Consiliul Dirigent. Primul era preocupat de reforma agrară pe care a promis-o cu puțin timp în urmă la Alba Iulia, la 1 decembrie, iar al doilea trebuia să găsească bani pentru a pune fundațiile financiare ale unirii administrative și economice. O idilă a unui frate tânăr, proaspăt sosit de la Budapesta, era cea mai mică preocupare pentru ei. Valoarea coroanei nu era cunoscută, pentru că multă vreme nu s-a știut în ce cantități era pe teritoriul Transilvaniei, iar valoarea produselor, și ele rare, era și mai relativă.

Casa lui Virgil era locul de întâlnire al societății românești din Sibiu, al noii elite conducătoare a Transilvaniei.¹⁸ Acolo se discuta politică, se făceau strategii și se analizau cu siguranță evenimentele de pe continent, mai ales cele de la Paris, de unde Alexandru Vaida Voevod le trimitea scrisori lui Iuliu Maniu și altor frunzași. De asemenea, se ținea legătura permanent cu Bucureștiul pentru a se coordona politicile. Odișna și relaxarea erau un vis îndepărtat. Totuși, în singurătatea lor, cei doi erau fericiți, se aflau unul lângă altul.

În 1920, capitalul băncii a urcat la 100 de milioane de coroane, iar în luna noiembrie 1919, își

¹⁶ *Brassoi Lapok*, XXXVI, nr. 196 (1930): 8.

¹⁷ Moga, *Sistemul bancar*, 456-457.

¹⁸ *Brassoi Lapok*, XXXVI, nr. 196 (1930): 8.

mutase deja sediul la Cluj, menținând la Sibiu doar o sucursală. Potrivit statutelor, banca avea cinci secții: o secțiune industrială, una comercială, una de import-export, una financiară și una a organizării. Conducerea revenea unui consiliu de administrație format din cel puțin 9 membrii și cel mult 20. Direcțiunea (sau comitetul executiv) era formată teoretic din șefii celor cinci secții ale băncii.¹⁹ Totuși, conducerea a fost asigurată de numai trei directori: Virgil Bontescu, care trebuia să se ocupe de organizare, poate cea mai complexă și solicitantă sarcină, Virgil Dessila, desemnat să se ocupe de latura industrială a băncii, și Ieremia Morandini. Ultimul însă nu s-a implicat în mod serios în activitatea băncii, deși era responsabil cu operațiunile de comerț exterior ale instituției. Neimplicarea sa i-a adus, de altfel, și demiterea și înlocuirea cu Octavian Sglimbea.²⁰ Practic, întreaga activitate era condusă, în perioada de început, de cei doi directori. De abia în 1922, a fost numit Ionel Comșa director general. În concluzie, un inginer și un bancher puneau bazele unei bănci focusate pe comerț și industrie, cărora li s-a alăturat Ionel Comșa, un vechi comerciant din Săliște.

Alegerea acestor personalități era una logică într-o instituție de credit cu o asemenea orientare. Mai mult, Banca Centrală, cum era cunoscută îndeobște, era parte a unui angrenaj bancar complex, format din Banca Agrară, Banca Centrală și Întreprinderile Forestiere Române, toate cu sediul în Cluj. O mare parte din sursele consorțiului veneau din procesul de reformă agrară din Transilvania, proces mai complex și mai sensibil față de cel din Vechiul Regat. Sistemul presupunea o anumită autofinanțare a reformei, dar după aprobarea proiectului de reformă ca decret lege, nu a mai fost aprobat în Parlamentul României Mari. Sumele încasate de la familiile împrumutate erau folosite pentru plata exproprierilor. Mecanismul prevedea

un anumit surplus financiar rezultat din diferențele dintre prețul de cumpărare și cel de vânzare, care acoperea costurile statului cu administrarea reformei agrare. Privilegiul Băncii Agrare de a finanța reforma agrară fusese ridicat în 1922, iar odată cu el întregul proiect al consorțiului, inclusiv mecanismele de reformă agrară, deveneau un proiect eșuat. Tergiversările, amânările, schimbările legislative au făcut ca timp de aproape doi ani banca să investească în diverse afaceri industriale, dar nu a mai fost în măsură să-și completeze fondurile proprii pentru păstrarea companiilor inițiate, cu unele excepții notabile. Era evident că, pentru a performa într-o astfel de instituție, trebuia să ai nervi foarte tari, stabilitatea și predictibilitatea fiind doar idealuri.

Viața lui Virgil Bontescu se desfășura între Sibiu, unde continuau afacerile băncii, și Cluj, unde se mutase sediul central. Într-o zi de mai a anului 1921, Virgil Bontescu cu amanta sa, Margit, au sosit la Cluj, unde câțiva apropiați de-ai săi îl așteptau în fața primăriei, iar cei doi, într-o discreție totală, s-au căsătorit. Clujul devenise pentru cei doi orașul unei providențe neașteptate. În mintea lor, orașul devenise fundalul unui viitor refugiu după trecerea caznelor necesare clădirii unui adevărat imperiu financiar. Dar contururile acelei oaze luminoase încă erau departe.

Virgil Bontescu nu se statornicise încă în Cluj, aici era doar o stație în goana lui nebună după capital, după organizarea afacerilor, a structurii teritoriale, a eventualelor fuziuni. Toate acestea presupuneau călătorii frecvente de la Cluj la Oradea, la Timișoara, Arad, Reșița, Sibiu, București.

Banca se implicase în afaceri mari de import export, în comerț pe cont propriu. Între anii 1920 și 1923, valoarea mărfurilor în bilanțul băncii crescuse de aproape șase ori, ajungând la aproape 66% din valoarea capitalului social al băncii și peste 11% din

¹⁹ Moga, *Sistemul bancar*, 478.

²⁰ Ibid., 479.

active.²¹ Perioada coincide cu vârful inflației în România Mare. A fost poate una din cele mai păguboase afaceri făcute de băncile ardelen, care, în turbulenții ani 1919, beneficiaseră de diferite permise și privilegii în comerț, dar mai puțin de comercianți bine antrenați pe piețele comerciale. Virgil Bontescu observa cu siguranță deprecierea monedei naționale, pierderile suferite de bănci în procesul de unificare monetară și îndepărtarea băncii și a consorțiului bancar clujean de la proiectul inițial. Colegii săi aduceau pentru finanțare la bancă afaceri care s-au dovedit păguboase, conduse de o manieră rudimentară, care imobilizau fonduri din ce în ce mai mari. Era, cu alte cuvinte, între ciocan și nicovală. El trebuia să-i ofere soției un cămin, un refugiu. Informațiile din arhive sunt rudimentare și, adesea, foarte seci, însă ne putem lăsa imaginația să speculeze.

Margit era o naivă, crescută la mănăstire, o femeie care indubitabil își iubea soțul. Se spune că vorbea limba română foarte bine, un alt semn că îl iubea pe Virgil. Nu se punea problema să nu se facă înțeleasă, atâta timp cât cei din anturajul soțului său vorbeau la fel de bine limba maghiară ca și româna. Totuși el era mereu absent, chiar și atunci când erau împreună. Adesea furia și frustrările înmagazinate în lungile ședințe, în negocieri, le vărsa acasă, în casa lor mereu provizorie. Ea îl credea orbește și nu prea dădea semne că știa ceva despre afacerile soțului său. Dintr-un interviu dat unui ziar brașovean, reieșea că Bontescu era nu doar directorul Băncii Centrale, dar și fondatorul și acționarul principal.²²

În toamna anului 1922, Virgil Bontescu este rechemat de la sucursala din Sibiu la Cluj pentru a se ocupa nemijlocit de conducerea direcției organizării. Aducerea sa la Cluj a fost un semn că printre ceilalți conducători ai băncii se strecuraseră

suspiciuni privind acțiunile sale. Venirea sa s-a făcut și cu unele restricții, impunându-i-se să ridice sumele convenite numai de la Centrala din Cluj, interzicându-i-se utilizarea automobilului băncii. Mai mult, i s-a pus la dispoziție un imobil chiar în centrul orașului, pe actualul Bulevard 21 decembrie 1989, compus din trei camere, adică un confort deosebit pentru Clujul aglomerat din acea vreme.²³ În același timp însă, cei doi dețineau două imobile în oraș: unul pe actuala stradă a Bisericii Ortodoxe și unul pe actuala stradă a Republicii din Cluj și o casă cu două nivele în Hațeg.²⁴ Se pare că cei din bancă nu știau despre aceste achiziții sau cel puțin de unele dintre ele. Ambele case din Cluj erau în zone rezidențiale scumpe, mai ales cea de pe strada Republicii, pe atunci strada Regală, unde locuia protipendada clujeană. Putem presupune totodată că averea pe care o deținea Virgil Bontescu și soția sa era sub o formă sau alta aflată sub garanția băncii, pentru că orice sumă angajată sub semnătura unui director era supragarantată inclusiv cu averea acelui director sau administrator. Nu era un lucru simplu să ascunzi o asemenea avere atâta timp cât gura orașului era slobodă, iar cum familia Bontescu avea legături puternice cu mai marii justiției clujene, orice suspiciune cât de mică se putea amplifica drept un scandal public.²⁵

Paradisul celor doi se clătina, cu atât mai mult cu cât se pare că lungile sale deplasări între Cluj și Sibiu i-au pus la încercare fidelitatea sau poate a fost gelozia femeii, adesea rămasă singură printre străini. Astfel, o scenă de gelozie s-a întâmplat chiar la Sibiu, iar obiectul furiei a fost o dactilografă a băncii, despre care Margit credea că ar fi avut o

²¹ Ibid., 494.

²² *Brasoi Lapok*, XXXVI, nr. 196 (1930): 8.

²³ Arhivele Naționale Serviciul Județean Cluj, *Fond Banca Centrală pentru Industrie și Comerț nr. 39*, (1920 – 1923), f. 46.

²⁴ *Ellenzék*, XLVI, nr. 57 (1925): 3.

²⁵ Orga, Bud, *Familia Bontescu*, 248.

relație cu Bontescu. Scena de gelozie s-a lăsat cu o amendă pentru ultraj în valoare de trei mii de lei.²⁶

În anul 1923, situația lui Virgil Bontescu în bancă a devenit critică. În 7 octombrie 1923, în urma controlului efectuat la sucursala din Sibiu, Valentin Poruțiu a solicitat expres consiliului de administrație desemnarea unei comisii pentru cercetarea disciplinară a lui Virgil Bontescu. Lui Bontescu i s-a suspendat practic activitatea printr-un concediu de o lună în perioada în care comisia de anchetă și-a desfășurat investigația și a formulat o concluzie în privința sa.²⁷ Zilele de 8 și 9 decembrie 1923 au fost niște zile negre pentru directorul Bontescu. Ședința din 8 decembrie a durat mai bine de 12 ore, vinovăția fiind evidentă, se puneă însă problema găsirii unei forme de retragere a sa din conducerea băncii. În ziua următoare, Bontescu a fost forțat sau convins de colegii săi să-și prezinte demisia în condiții destul de acceptabile.²⁸

Tensiunea dintre Virgil și fratele său Victor era deja mare din momentul demiterii primului. Se pare că Virgil făcuse adevărate crize de nebunie, declanșate probabil și de stresul acumulat în activitatea bancară și în viața conjugală. Dușmanii reali sau imaginari ori demonii veneau de peste tot. Veneau cu idei de afaceri, cu strategii aberante, cu politici potrivnice, care au distrus consorțiul bancar clujean, obstacole în calea căsătoriei nevăzută cu ochi buni de către rudele sale. Victor Bontescu demisionase și el din portofoliul ministerial și, mai apoi, din cel de director general al Băncii Agrare. Banca, prin privilegiul pe care îl deținea de finanțare a reformei agrare, era în centrul modelului de business imaginat de Victor și colegii săi. Victor Bontescu mai era acuzat, în cele mai nepoliticoase chipuri, de interese ciudate în afacerile Băncii Agrare. Demiterea lui Virgil Bontescu de la Banca

Centrală era o altă lovitură dată familiei și așa atacată din multe părți, iar orice protecție a fratelui mai mare era exclusă în acel context.

Este posibil ca cei doi frați să se fi certat suficient de serios pentru ca, cel puțin o perioadă, să nu se mai fi vizitat sau întâlnit. Sora lor era căsătorită cu Ioan Papp, persoană importantă în conducerea justiției clujene. Fratele său, dar și alți membrii ai familiei Barițiu, care făceau parte din elita Clujului, nu vedeau căsnicia rudei lor cu ochi buni. În Margit, vedeau o profitoare care dorea să acapareze averea familiei și să beneficieze de pe urma investițiilor nu tocmai transparente ale soțului.

Izolarea lui Virgil de lume, de familia sa, era tot mai mare și se pare că un anume comportament a născut vii îngrijorări între frați, familie și cunoscuți. Margit, o visătoare, nu găsise o explicație pentru izolarea soțului său, care cel mai probabil își găsea un refugiu al lucidității doar acasă. Presa speculase că cei doi s-ar fi despărțit sau că ea ar fi avut o aventură cu un ofițer, ceea ce nu cred că ar fi adevărat. Ea administra magazinul său de broderii aflat în actuala Piață Mihai Viteazul, care era destul de apreciat și care aducea un venit cuplului. Și soțul ei a încercat o afacere, oarecum la modă la acea vreme, de schimb de devize, dar care a falimentat, probabil tot cu costuri materiale și morale pentru tânăra familie.²⁹ Apoi, deși Virgil a încercat în mai multe rânduri să obțină un post cât de neînsemnat la banca pe care o condusesese, a fost refuzat.

Într-o zi de la începutul anului 1925, la ușa casei lui Virgil și a consoartei sale a venit Victor Bontescu. Fratele său nu era acasă. Vizita este posibil să o fi făcut în mod intenționat într-un moment al zilei în care fratele lui era plecat. Victor, care era un bărbat slab, cu o constituție astenică, a intrat în casa

²⁶ *Ellenzék*, XLVI, nr. 46 (1925): 2.

²⁷ Arhivele Naționale Serviciul Județean Cluj, *Fond Banca Centrală pentru Industrie și Comerț nr. 39*, (1920 – 1923), f. 75-76.

²⁸ *Ibid.*, f. 77-78.

²⁹ *Ellenzék*, XLVI, nr. 46 (1925): 2.

fratelui său cu o figură îngrijorată și, încă de la început, i-a spus cumnatei despre temerile sale privind sănătatea mintală a lui Virgil, aducând ca și argumente starea de permanentă agitație și un comportament ciudat. El a insistat că ar trebui să consulte un medic psihiatru și chiar să fie internat la un sanatoriu. Margit, din dragoste, din teama de a nu rămâne singură, din naivitate sau din curată sinceritate, i-a spus cumnatului că nu observase vreo schimbare în comportamentul soțului ei. Victor Bontescu însă insistă, deși se lovea ca de un zid de refuzul cumnatei. Probabil că și ea trăia în propria lume, proscrisă de familia sa și lipsită de prieteni.

Totuși, Virgil și soția sa au mers în 9 februarie la cabinetul unui psihiatru, pe numele său Porsche. Cabinetul era în Piața Unirii de astăzi. Despre programarea la medic se pare că nu știau numai cei doi, altfel nu se explică cum, în piața centrală a Clujului, se aflau un inspector de poliție, șeful poliției clujene și alți câțiva prieteni ai lui Virgil. Ei, pretextând că o rudă a lui, Alexandru Vlad, se afla grav bolnav la clinica de neurologie, l-au luat și pe Virgil să-și viziteze ruda suferindă. Acolo a fost internat cu forța. Dar, dintr-o neatenție a personalului de pază, Virgil a evadat din spital și, prin curțile oamenilor, în plină iarnă, a ajuns, probabil înghețat și speriat, acasă.³⁰

Relatările sunt oarecum contradictorii. Cert este că starea lui de sănătate nu se deteriorase brusc, el urmând anumite tratamente la domiciliu, dar refuzase să se interneze la un sanatoriu.³¹ Poate că dorea să păstreze anumite aparențe în fața femeii sale.

Peste Clujul speranțelor din luna mai a anului 1921, când soarele trezea la viață natura, când orașul se umplea cu florile primăverii, coborâse o ceață rece, aducătoare de boală. În doar patru ani, mirajul se transforma în coșmar, imperiul de carton fusese luat de vânturile reci de iarnă. Ochii curioși

priveau de peste tot, ziazele vuiau, literele deveneau cuvinte ce răneau precum viscolul din pustă. Oamenii erau curioși și dușmănoși, autoritățile căutau să-l doboare din colivia poleită cu vise spulberate. Vârtejul se apropia cu fiecare secundă, teama se transforma în panică, iar groaza, aceea imortalizată de Edvard Munch în celebrul său tablou „Țipătul”, îndesată în ființă, care nu refulează, strigă, iar ceea ce părea uman îi întorcea spatele lui Virgil Bontescu.

A doua zi după fuga de la clinica de psihiatrie, Virgil Bontescu s-a dus încă de dimineața la avocatul Bratu. Boala presupunea plasarea lui sub tutelă, atâta timp cât s-ar fi dovedit medical că nu mai avea discernământ. Se pune și problema averii sale, care, date fiind controalele făcute de către conducerea băncii pe care a condus-o, relevau grave abateri legate de garanții și modul de utilizare a unor credite și este posibil ca aceasta să fi fost pusă sub o formă de sechestru. Virgil afirmase în mai multe rânduri că ar fi dorit să lase soției toată averea, știind că mintea sa se întuneca cu fiecare zi, cu fiecare oră. Dar pentru frații și rudele sale timpul vorbeii bune trecuse.

În timp ce Virgil Bontescu se afla la avocat, un comisar de poliție s-a prezentat la casa lui Virgil, găsim-o acasă doar pe soția sa, căreia i-a spus că este așteptată la șeful poliției clujene, prefectul Gritta. Ajunsă în biroul acestuia, el a încercat să o convingă că cel mai bun lucru pentru ea ar fi să divorțeze de soțul său, pentru că Virgil putea să devină în orice moment violent. Dar și argumentele omului legii au fost fără sorți de izbândă, așa că i-a dat drumul acasă puțin după orele amiezii. În aceea zi, Virgil s-a întors acasă abia spre orele zece noaptea. Dar, dimineață, el nu a mai opus rezistență când a fost ridicat de către doi ofițeri de poliție, care l-au condus la sanatoriu.

³⁰ *Brassoi Lapok*, XXXVI, nr. 196 (1930): 7.

³¹ *Ellenzék*, XLVI, nr. 46 (1925): 2.

Și-a liniștit soția. Probabil că în interior el își refula un alt strigăt. Se vedea învins, fiind într-una din clipele de luciditate. Și-a privit casa visurilor pe o stradă liniștită din oraș, unde credea că își vor crește copiii, de unde vor merge să colinde lumea după ce își va fi îndeplinit menirea în bancă. În curtea aceea unde zăpada încă nu se topise și era încă zloată, în ceața lacrimilor înăbușite și a negurii adusă de Someșul Mic, visase să se odihnească, să citească copiilor povești sau poeziile ce le învățase în tinerețe. Portiera se trânti, iar el privi, dintre cei doi polițiști care îl flancau, către Margit, rămasă singură într-o lume gata să înnebunească. Automobilul coborî spre centrul orașului, văzu turnul înalt al bisericii Sf. Mihail, clădirea băncii din Piața Unirii la colț cu fosta stradă Regina Maria, azi Eroilor. Privirea îi căzu spre pământ. Lumina zilei, limpezimea sa nu mai exista pentru el, nici visele, nici speranțele, nici măcar credința.

Margit a fost ani de zile acuzată de bigamie, de excrocherie, dar în cele din urmă a fost exonerată de orice vină. A rămas, însă, singură într-o odaie de pe strada Avram Iancu, uitată de lume, pierdută printre străini.

OMUL CU MAI MULTE VIETI

În Budapesta, în apropierea podului Széchenyi și lângă piața cu același nume, se află Mérleg utca sau altfel spus Strada Echilibrului. Numele străzii se spune că provine de la faptul că pe acea stradă se aflau cântarele oficiale ale orașului. Acolo, la numărul 12, se afla o clădire de birouri. Din unul din birouri, în dimineața de 12 iunie 1924, s-a auzit detunătura unui revolver. Din încăperile alăturate au dat buzna în birou subalternii și l-au găsit pe tânărul lor director, de numai 29 de ani, inconștient și într-o baltă de sânge care îi șiroia din piept, pătând costumul său scump. Lângă trupul inert se afla un revolver Browning. Angajații săi au chemat o

ambulanță, care l-a transportat pe străzile înguste la spitalul Rókus din Budapesta. Victima era tânărul Lichtman Aládar, pe care toți apropiații îl considerau un privilegiat al sorții. Era agent de bursă, care mânua valori impresionante pe piața financiară.

Vremurile la Budapesta nu erau atunci din cele mai faste pentru jucătorii la bursă. Investițiile sale poate prea hazardate, dar cu randament ispititor, dăduseră greș, iar clienții agentului amenințau cu judecata și declanșarea falimentului. El alesese calea sinuciderii celei a umilirii sale publice și a sărăciei.³² Zeița Fortuna însă i-a surâs; știința medicală, băile calde din Transilvania și o doză de noroc l-au pus în scurt timp pe picioare.³³

Viața finanțistilor atârna adesea de un fir de speranță și noroc. Într-un timp în care instrumente financiare nu se loveau de exigența instrumentelor prudentiale ale reglementatorilor, distanța dintre agonie și extaz era la cheremul hachițelor piețelor. Pericolele veneau atât dinspre creditor, cât și dinspre debitor, așadar cel care, printr-o ironie a sorții, își stabilise sediul firmei sale pe Strada Echilibrului, trebuia să mulțumească și să intereseze ambele părți. Nu degeaba, Dante, încă din vremea sa, îi zugrăvea pe bancheri în infern asaltați de flăcări din toate părțile.

Era oare tinerețea de vină? Era lipsa de experiență sau tentația câștigului? Era presiunea pentru randamente a creditorilor sau goana juvenilă după avere și putere? Ne este greu să punem în talerul măsurii noastre dilemele care l-au adus pe Lichtman Aládar în pragul disperării, dar cineva care cunoaște câte ceva din istoria băncilor și a instituțiilor financiare se poate gândi că puțin din fiecare au dus la un astfel de gest.

Lichtman se trăgea dintr-o familie respectabilă de origine evreiască din Transilvania, stabilită la Budapesta, dar despre care cunoaștem prea puține lucruri. El era absolvent al Academiei Comerciale de

³² *Órai Ujság*, X, nr. 114 (1924): 7.

³³ *Kolozsvári Tükör*, XI, nr.1 (1924): 4.

la Budapesta.³⁴ Încă de la o vârstă foarte fragedă, din vremea Marelui Război, a devenit funcționar al Companiei de Război din Budapesta. Vivacitatea și priceperea sa în mânuirea banilor au făcut ca, în perioada de după război, să profite de exuberanța anilor de pace și a beneficiat de abilitatea sa de a scoate profit din instrumentele financiare, iar în scurt timp a dobândit o avere considerabilă.³⁵

Falimentul se profila deja cam cu două săptămâni înaintea gestului extrem, când câțiva creditori cereau plata unor sume considerabile pe care Lichtman nu le-a putut acoperi în termenul convenit. Totuși, în ajun, nimic nu anunța în gesturile și comportamentul său o intenție sinucigașă.³⁶ Dar el avea un temperament neprevăzut.

După evitarea tragediei, familia sa, prin angajarea unor sume de bani și prelungirea unor termene, a reușit să-i mai calmeze creditorii,³⁷ deși nu se știe cât de mișcați au fost de gestul său, considerat la acea vreme un gest de onoare. Familia i-a oferit șansa de a șterge o pagină din trecut, o exuberanță trăită la maxim, cu prieteni și multă șampanie, și o cădere dureroasă pe podeaua unui birou privilegiat din clădirea de pe „Strada Echilibrului” de la numărul 12.

Din viața aceea i-au mai rămas amicii, pentru că el era cu adevărat un prieten, era altruist, era vesel și împărțea bucuria cu ceilalți, fie că era vorba de bani, proiecte, fie că era vorba de a cânta împreună cu ei alături de glasul tânguit al lăutarilor.

Încă din primii săi ani de activitate, în timp ce Europa se războia, el fusese cu afaceri la Cluj și s-a făcut imediat plăcut noilor săi prieteni prin veselia sa și manierele sale elegante, prin glumele pe care le făcea și prin ușurința cu care un evreu din Pesta reușea să învețe cântecele țăganilor din Cluj. A

devenit, cu timpul, secretar șef în cadrul societății la care lucra și, atunci când compania a fost lichidată, a primit o indemnizație substanțială de plecare. Cu acești bani, dar mai ales cu ajutorul unui excelent sistem relațional, a fondat o afacere bancară.

În acea perioadă, de la începutul anilor 1920, capitala Ungariei se afla în plin boom economic postbelic. Parcă toată lumea avea bani și, cu puțină îndemânare, era posibil să câștigi o avere. Oamenii își depuneau banii la bancă, beneficiind de dobânzi săptămânale fantastice, iar afacerile aduceau milioane după milioane.

Dar Ali, după cum îl răsfățau prietenii, trăia ca un milionar în timp de pace. Salgó, liderul formației de jazz de la Palace Bar din Cluj din apropierea Pieței Centrale, care se afla și el în Pesta la acea vreme, fusese și el martorul ascensiunii fulminante și al traiului luxos în care trăia Lichtman în Budapesta. În jurul său, pe muzica de jazz sau în alte ritmuri la modă, mișunau femei frumoase care îl ademneau pe frumosul și prea tânărul bancher.³⁸ Fumul țigărilor fine, gustul șampaniei și acordurile muzicii venite de peste mări și țări erau în disonanță cu negocierile dure cu creditorii, cu criza ce a fost la un pas să curme o viață.

În același an, 1924, după ce s-a întremat, Lichtman s-a reîntors la Cluj, orașul prietenilor sincere. Urma să înceapă o nouă viață. Clujul dinaintea nebuniei budapestane, Clujul frivol, dar în același timp incitant, cu provincialismul său, cu oportunitățile sale și oamenii săi prietenoși, era gata să-i ofere o nouă viață. Tensiunile de după război se atenuaseră, iar atmosfera era tot mai exuberantă. Băncile clujene aveau nevoie de experiența unui bancher cunosător în marile jocuri bancare.

Lichtman a fost primit, cel puțin pentru o perioadă, în casa deținută de comunitatea

³⁴ *Aradi Ujság*, XXXII, nr. 211 (1933): 5.

³⁵ *Keleti Ujság*, XVI, nr. 212 (1933): 3.

³⁶ *Órai Ujság*, X, nr. 114 (1924): 7.

³⁷ *Keleti Ujság*, XVI, nr. 213 (1933): 7.

³⁸ *Ellenőr*, XX, nr. 5 (1933): 14-15.

românească, moștenită de la Ioan Petran, protofiscal comitatens și unul dintre cei mai importanți avocați clujeni ai secolului XIX. Acesta fusese un mecena pentru tineretul român din oraș și unul dintre fondatorii Băncii Economul.³⁹ Acolo, în așa numita Casă Petran, a ființat în timpul războiului mondial „Ambulanța Petran”, practic un spital pentru răniții de război, creat din inițiativa Crucii Roșii, Despărțământului Cluj al ASTREI și Asociației Femeilor din Cluj, „Sfânta Maria”.⁴⁰ Tot acolo ființase, până la începerea războiului, Casina Română, după ce imobilul a intrat în posesia ASTRA, în 1906. După 1918, apartamentele erau oferite spre închiriere. Era deja un imobil vechi și care cerea anumite reparații. În anul acela, acolo, pe cele două nivele, locuiau, probabil cu chirie, mai multe familii, dintre care unele destul de înstărite.

Era noaptea de 10 iulie 1925, iar Lichtman își sărbătorea în compania prietenilor ziua de naștere. Împlinise vârsta de 30 de ani. Cu siguranță, petrecerea a fost condimentată cu multă șampanie, muzică bună, la vreunul din numeroasele localuri ale Clujului.

În acest timp, în jurul orei 1 noaptea, un zgomot puternic s-a auzit pe strada Bisericii Ortodoxe. Locuitorii au fost treziți de un zgomot și de o zguduitură puternică, crezând că este un cutremur. După ce praful s-a așezat, au observat vechea casă Petran, de la numărul 9, ce se prăbușise. O parte din locuitorii acelei case au rămas mult timp pe sub dărâmături, iar vecinii le-au sărit în ajutor. Pe la ora trei noaptea, a apărut și Lichtman cu prietenii săi de la petrecerea din oraș.⁴¹ Nu știu dacă a realizat că viața îi mai oferise în acea noapte aniversară o nouă șansă. Casa se dărâmasese în timp ce el petrecea. Omul se pare că avea mai multe vieți.

În anul următor, Lichtman ajunge director al Băncii de Economii și Credit Mărunt din Cluj. Aceasta era o formă de cooperatie a evreilor, organizată sub egida American Joint Reconstruction Foundation, concepută pentru a sprijini întreprinderile mici și creditele de producție. Inițiatorii americani au promovat acest concept de cooperative de credite în Europa, având deschise, între cele două războaie mondiale, un număr de peste 650 de astfel de cooperative.⁴² Lichtman era nu doar directorul acestei bănci clujene, dar și auditor la nivelul cooperativelor de acest fel din Transilvania. În anul 1928, Lichtman a prezentat un raport al instituției. De aici rezulta că banca avea un capital de 500 de mii de lei, dar rezerve de 63,6 mii lei, oferind în acel an o rată de profit de 5,6%. În 1927, institutul creditase 1.338 mici antreprenori (meșteșugari, comercianți sau agricultori) cu suma de aproape 16 milioane de lei, cu aproape 12 milioane lei mai mult decât în anul precedent. Se propunea majorarea capitalului, ajuns deja la 5 milioane de lei. O parte din bani veneau din capital, din depozite, dar și din aportul fundației americane. Ilustrativ este faptul că profitul de pe acel an a fost repartizat pentru a se mări fondul de rezervă pentru creanțe îndoielnice, iar restul se reporta pentru profitul pe anul 1928. Totuși, din bilanțurile din anii următori, s-a observat că majorarea capitalului a fost de până la două milioane de lei.⁴³ Este poate important de precizat că, în anul 1927, banca se instalase în clădirea unde astăzi sunt galeriile Ferdinand de pe bulevardul cu același nume, în plin centrul orașului. Pe vremea aceea, acolo funcționa un renumit magazin de modă a lui Jenő Szabó, un loc frecventat de clujeni. De asemenea, era o stradă unde multe prăvălii erau deținute de evrei.

³⁹ *Gazeta Transilvaniei*, LXII, nr. 286 (1899): 2.

⁴⁰ Moga, *Sistemul bancar*, 110.

⁴¹ *Brassoi Lapok*, XXXI, nr. 154 (1925): 5.

⁴² *România Liberă*, XI, nr. 2617 (1953): 5.

⁴³ *Keleti Ujság*, XI, nr. 96 (1928): 10.

Lichtman stătea, însă, departe de lumea dezlănțuită a ringurilor bursiere, în orașul unde se bucura de prietenia multora. Era directorul unei bănci de mică anvergură, cu plasamente relativ sigure, fără oscilațiile cotațiilor diferitelor titluri care putea însemna extazul unui câștig major sau un faliment rușinos. Jovialitatea și vivacitatea sa îl făceau remarcat în oraș, fiind nelipsit de la evenimentele de caritate, de la evenimentele artistice.

Lumea în anii '20 ai secolului XX trăia o reverie, o reverie produsă de tehnologie. Mecanica războiului se transformase într-una a păcii, în care productivitatea era mai mare, în care munca devenea mai ușoară, distanțele mai scurte, iar timpul liber mai lung. În multe locuri din lume, pierzania cu bogăția extremă conviețuiau în orașe. Structura socială se schimba. Vechilor aristocrați care își duceau cu greu traiul, le luau locul parveniții sau tehnocrații noii ere mașiniste care se înecau în averi. Bancherii investeau în hârtii de valoare, în titluri la modă și pe trenduri crescătoare în graficele publicațiilor statistice, care mai târziu aveau să devină temutele agenții de rating. Banii se schimbau într-o frenezie aproape ireală. Bănci mici creditau bănci mari după ce atrăgeau resurse la dobânzi colosale, promițând randamente și plătind prime majore de risc. Așa arăta lumea din turnul de fildeș al finanțistilor. La baza piramidei, oamenii căutau în forța banului formula drumului spre El Dorado. Aurul se relativizase mai mult decât legile fizicii interpretate după bunul plac de speculatorii filozofilor. Războiul risipise aurul din Europa. În lipsa lui, se încercau formulele alchimice ale stabilității monedelor lipsite de substanța metalică. În infernul dantesc se adunau energii nebănuite de lăcomie, ură, inegalități frapante și frustrări dureroase. Învinșii cu învingătorii, deși semnaseră o pace, nu găsiseră cale spre iertare, dar cu toate acestea, liniile din diagrame urcau neverosimil între cele două axe ale timpului și valorii. Ritmurile

dansante ale vechilor cluburi erau din ce în ce mai frenetice, marșurile nemulțumiților mai violente, iar mintea mai cuprinsă de ceața unei beții pentru mai mult, mai bine, mai rapid, mai puternic.

În aparență, Clujul adunase doar ce era mai bun din lumea asta: o prosperitate nemaivăzută, o lume frumoasă și elegantă, terasele etalau cele mai bune meniuri, fie că erau românești sau ungurești, grătarele sfârâiau, iar din ceaune se insinuau în eter aromele unui gulaș ce atrăgea mușterii. Artiști sau lăutari, în funcție de profilul localului și de punga clienților, acompaniau dezvățul. Cofetăriile te ademeneau cu culori și forme de zaharuri ce îți luau ochii: cu prăjitura Doboș sau delicioasa Vargabéles. La teatre, la operă, la vodeviluri, la spectacolele de cabaret sau la cinematografele moderne îți petreceai zilele ploioase sau neguroase. Trenurile tot mai multe care poposeau în gara din Cluj și aeroplanele te duceau oriunde în ritmul transformărilor de fiecare zi. Orașul nu avea frenezia Budapestei ori a Bucureștiului, era departe de Viena, Paris, New York sau Londra, dar clujenii și negustorii orașului le cercetau pentru a aduce cele mai la modă haine, ultimele cărți, câte o bucată din fiecare, infuzându-le precum frunzele de ceai indian. Magazinele de coloniale de pe străzile comerciale umpleau orașul cu izul exotic al citricelor și dădeau cafenelelor cele mai atrăgătoare arome. După anii de circumspecție de după Primul Război Mondial, negustorii și-au pus din nou priceperea la lucru, au apărut noi industrii, noi forme de comerț. Totodată apăruseră în Cluj și tensiuni etnice, studenții legionari dădeau tonul xenofobiei și a reacțiilor revanșarde. Dacă ar fi să ne luăm după teoria fractalilor, Clujul era o lume în miniatură, avea câte ceva din toate bunele și relele lumii.

Ali, cum îl numeau prietenii pe Lichtman, avea o muncă oarecum plictisitoare în comparație cu tumultul trăit la Budapesta în primii ani de pace. Își făcea meseria în mod cinstit și părea să fie apreciat pentru asta.

Dar vulcanul care era economia mondială stătea să erupă. După cum se spune, toamna anului 1929 a fost una lungă pe coasta de est a Statelor Unite, de aceea mulți dintre americani își prelungiseră cumva vacanța, însă cei care știau alfabetul cifrat al statisticilor economice observaseră cotațiile neverosimile ale burselor. Bulele se umflau din ce în ce mai mult, iar jucătorii mai doreau să mai profite de fiecare punct procentual afișat pe panourile bursei de valori. Până când totul s-a spulberat. Poate că mulți își imaginează criza economică izbucnită în Statele Unite ca pe un cataclism, care în câteva minute sau ore spulberă tot în calea lor. Lucrurile nu stau chiar așa, pentru că acel moment din toamna anului 1929 a fost doar finalul unei iluzii, dar de aici până la criza mondială era cale lungă. Canalele de transmisie ale crizei au fost multiple, căutând zonele cele mai șubrede ale economiei.

În România interbelică, vulnerabilitățile erau multiple, dar poate cea mai mare era agricultura, ramura principală de activitate. Prețurile produselor agricole au scăzut dramatic, iar calitatea exporturilor românești au dus și mai jos prețurile obținute de negustori sau agricultori. Cea mai mare parte a populației era angrenată în activitățile agricole. Era evident că randamentele agricole, și așa scăzute din cauza lipsei de modernizare a agriculturii, scăzuseră și erau repartizate spre o suprapopulație din sate. În același timp, slaba industrializare și lipsa unor finanțări serioase în industrie, au crescut prețurile produselor industriale, obținute tot mai mult din import, iar prin acestea costurile suportate de agricultori. Sistemul bancar, slab capitalizat și care ducea o lipsă cronică de specialiști, avea grave probleme de lichiditate, care se rezolvau cu metode improvizate. Se emiteau efecte de comerț cu acoperiri dubioase. Totodată, băncile aveau mari sume imobilizate în companii neperformante investite în acțiuni care nu aduceau randamentele preconizate. Adesea, bănci mici

comerciale se implicau în activități specifice băncilor de investiții, fără a avea infrastructura și instrumentarul piețelor de capital occidentale. Nici băncile mari nu o duceau mai bine, bilanțurile lor fiind îngreunate de imobilizări dezastroase ca eficiență, iar consiliile de administrație erau pline de oameni politici, cu toate implicațiile acestei stări de fapt. Legislația bancară era aproape inexistentă, iar reglementarea era rudimentară, în general legată de posibile sancțiuni fiscale sau sancțiuni de neacordare a reescontului de către Banca Națională. Pentru bănci, anii 1929 și 1930 nu au diferit față de anii precedenți. Totuși anumite semnale ale crizei existaseră, dar ele nu ieșeau din domeniul mondenului. Adevăratele drame bancare au apărut din toamna anului 1931. Panica s-a instalat în sânul populației, iar la ghișeele băncilor oamenii își cereau înapoi economiile. Lipsa de lichidități a băncilor a alimentat și mai mult sentimentul de panică, iar cei care aveau nevoie de credite nu mai găseau nicăieri bani pentru a-și continua afacerile. Încrederea în bănci a scăzut la cote inimaginabile, iar statul, prin măsurile adoptate, de creare a unui moratoriu în favoarea debitorilor, oprise aproape orice formă de circulație monetară. Așadar, banii se găseau greu, iar cel mai ușor era să apelezi la unul din cele mai frumoase sentimente umane, prietenia.

Prietenia te făcea să evadezi din cotidianul sumbru al afacerilor de bancă din acea vreme. Și de ce să nu evadezi mai departe de căldura și agitația orașului? Lichtman, împreună cu Aurel Ienciu, judecător criminalist, Virgil Nistor, fost procuror devenit între timp avocat, și medicul chirurg Lupan, toți din Cluj, au pus la cale o excursie de plăcere în Italia și Franța. Călătoria au programat-o după data de 15 iulie 1933, cu automobilul, pentru a savura vreo șase săptămâni frumusețile Toscaniei, ale văii Loarei sau ale frumoaselor orașe din cele două țări. Cum o astfel de excursie nu era una tocmai ieftină, au cerut o dispensă de la Banca Națională pentru a

putea scoate din țară suma de 100.000 de lei pe care o alocaseră călătoriei. În ziua de 18 iulie, încă dinainte de a răsări soarele, au plecat spre vestul Europei. Au ajuns destul de repede la Oradea, dar chiar la intrare în oraș, pe strada Clujului, au văzut o întregă falangă de polițiști care i-au oprit și i-au somat pe cei patru să-i urmeze la poliție, în urma unui ordin primit de la poliția clujeană. Mașina a fost, astfel, dusă la secția de poliție. Nu mică a fost indignarea celor patru, care deși s-au supus ordinului, nu le venea să creadă ce li se întâmpla și, probabil, credeau că la mijloc este o confuzie. Încetul cu încetul, discuțiile s-au mai calmat și protagoniștii au aflat că informarea îi viza într-adevăr pe ei. Se cunoștea foarte precis ora sosirii în Oradea și toți erau suspectați că doreau să scoată în afara țării mai multe kilograme de aur. Mașina și bagajele au fost meticolos desfăcute și percheziționate, metalul prețios fiind căutat chiar și în roțile automobilului. Percheziția nu a avut niciun rezultat, aurul lipsind cu desăvârșire. Nu a mai fost loc decât pentru scuzele comisarilor de poliție, care le-au permis să transmită telegrame de protest către poliția din Cluj, miniștrilor Iuliu Maniu și Mihai Popovici. După ce mașina a fost reasamblată, au plecat spre granița cu Ungaria.⁴⁴

Dintre cei patru, probabil „dușmanul” de serviciu era Lichtman, evreu, bancher și membru al unei organizații financiare sioniste. Oricum, orgoliile Clujului erau celebre, iar delatori erau destui. Sau poate chiar din sânul comunității evreiești să se fi tras delatorul.

Informațiile pentru ceea ce s-a întâmplat în săptămânile dinaintea plecării lui Lichtman în vacanță sunt puține și uneori contradictorii. După cum spuneam, băncile, ca instituții, erau aproape blocate din cauza crizei financiare. De aceea oamenii apelau la prieteni sau cunoștințe de

încredere pentru a primi vreun avans sub formă de credit. Lichtman, după cum spunea un ziar clujean, era cunoscut de toți clujenii, iar toți știau că este bancher și că trăia pe picior mare. Se pare că, înainte de plecarea sa în concediu, ar fi împrumutat un dealer auto din Cluj cu suma de 900 de mii de lei.⁴⁵ Din alte surse, ar fi existat unele indicii că unele sume de bani, cca. 1,4 milioane de lei, le-ar fi obținut de la două instituții financiare din Cluj, fără a înregistra acele sume în bancă. Era oare Lichtman atât de neglijent cu scriptele instituției la experiența și competența sa în domeniu? Sau poate prea sigur pe el? Era prea arogant să creadă că cineva ar putea să descopere o fraudă? Nu putem ști ce a fost în mintea sa; ceea ce înclin să cred este că multe dintre aceste fapte erau mai degrabă suspiciuni, dintre care una era că făcea trafic cu aur.

Înainte de plecare, Lichtman ar fi fost rugat de către un subaltern de-al său, care urma să-și înceapă stagiul militar obligatoriu, pe numele său Rosenberg, să-i acorde un avans de câteva mii de lei. Lichtman i-ar fi spus că îi acordă acel împrumut, în condițiile excepționale ale perioadei de criză, doar cu un bilet la ordin avalizat (garantat) de cineva, garant pe care însă nu l-a găsit. Supărat, poate pe drept sau pe nedrept, Rosenberg ar fi cerut opinia unui alt superior care i-ar fi dat dreptate, deși Lichtman rămăsese consecvent părerii sale. Refuzul l-a întărit pe tânărul funcționar, care, într-o după-amiază, a întâlnit pe unul din membrii consiliului de administrație al băncii căruia i-a spus că activitatea jivialului și competentului director Lichtman nu era din cele mai licite. Cele spuse de funcționar se pare că l-au convins pe administratorul respectiv, care a cerut o expertiză asupra situațiilor financiare ale băncii, care s-a desfășurat în lipsa directorului.⁴⁶

⁴⁴ *Keleti Ujság*, XVI, nr. 162 (1933): 7.

⁴⁵ *Aradi Ujság*, XXXII, nr. 211(1933): 5.

⁴⁶ *Keleti Ujság*, XVI, nr. 214 (1933): 2.

Sosirea din concediu a lui Lichtman părea a fi reintrarea în monotonie, venise deja toamna la Cluj, iar orașul devenise trist. Poate avea multe de povestit colegilor despre escapada sa în Italia și Franța. Problemele părea că le gestiona fără mari temeri de viitor. Ziua sa de lucru din 15 septembrie, și-a întrerupt-o în jurul orei două, pentru a-l conduce pe ultimul drum pe un prieten de-al său. După aceea, s-a întors la serviciu pentru a închide banca. Însmormântarea îl răscolise puțin, dar reușise parcă spre seară să se detașeze de tragedie, fiind invitat la inaugurarea unui club evreiesc al cărui președinte era. Petrecerea a durat până spre miezul nopții. Însoțit de doi prieteni, și-au continuat discuțiile încă o bună bucată de timp. Era vesel, la fel de binevoitor și optimist cum îl știau. Se atașase de oraș; de oameni, de copacii ai căror frunze foșneau în tăcerea nopții. Iubea stelele nopților toamnei clujene, aerul plăcut al urbei. Pentru el, după trauma budapestană, Clujul era un paradis al deliciilor, un loc al desfătărilor, unde distracția era obligatorie. Însă, niște umbre îl bântuiau, le alunga cu zâmbetul irezistibil și cu glumele sale reușite. Aflase rezultatul controalelor, trebuia din nou să treacă prin chinuitoarele interogatorii ale consiliului de administrație, trebuia să calmeze spirite. Ceva se ruptese în capacitatea sa de a face ordine în evidențe, răbdarea îl părăsise cumva. În fața clădirii de pe strada Regina Maria unde locuia, a mai povestit cu amicii săi, a sunat clopoțelul portarului, iar prietenilor le-a spus cu zâmbetul pe buze: „Bleit mit gesund (Rămâneți cu bine! germ.)”.

Apartamentul său, deși mic, era mobilat pe măsura confortului unui burlac. În bibliotecă, avea numeroase cărți de economie, cărți valoroase, dar și literatură clasică sau modernă. Dintre volumele sale prețioase a scos un registru. L-a trântit pe masă. Dintr-un bar a scos o sticlă de cognac și un pahar pe care l-a umplut. A scos un caiet pe care ținea un fel

de jurnal. Privea registrul, apoi rupse câteva foi, și altele și altele, golise paharul fără a savura gustul băuturii, gustul acela dobândit în ani de înnobilare. El avea nevoie doar de tăria alcoolului. A dat drumul apei la baie. Baia era cea mai mare desfătare a trupului său. Căldura apei îi gonise întotdeauna angoasele, îi liniștea bățile inimii. Scria aproape fără sens, scria dezlănat, fără farmecul frazelor exacte, cizelate cu bogata sa cultură. Mai rămăsese doar puțin cognac în sticlă. Se dezbracă, se vârî în cada fierbinte. Pe marginea ei era un revolver. Simțise răceala metalului. Cu o mână se ținea de cadă și cealaltă cu revolverul o duse la tâmplă. Trase. Capul îi căzuse pe spate, iar mâna căzu inertă.⁴⁷

Dimineața era una ploioasă. Un servitor a intrat în apartamentul directorului dis de dimineață pentru obișnuita curățenie. Când a început curățenia în biroul lui Lichtman, a observat lumina la baie. De acolo se auzea un zgomot ciudat. A mers spre baie și a văzut scena macabră. Lichtman, însă, nu murise, era în agonie. A fugit în apartamentul vecin unde locuia József Fenichel, juristul consult al băncii. Ambulanța a venit repede și l-a dus la sanatoriul Park (astăzi pe strada Moșilor), unde cu tot efortul medicilor viața lui Ali nu a mai putut fi salvată. La ora 11 a zilei de 16 septembrie, s-a pronunțat decesul.⁴⁸

Pentru opinia publică clujeană moartea bancherului a fost un șoc, la fel și pentru comunitatea evreiască din oraș. Timpul lui se terminase, în urma sa lăsase regrete, dar și nedumerire, comisii de anchete, comentarii, bârfe și suspiciuni. La însmormântarea lui, s-a adunat un mare număr de clujeni. Era o ceremonie strictă a comunității iudaice. În spatele mulțimii triste erau câțiva lăutari. Rabinul, care a oficiat slujba, nu i-a lăsat să cânte în timpul procesiunii. După ce lumea s-a retras, lăutarii au cântat lângă mormânt melodia preferată a defunctului. Deși bancher, cu greu s-au

⁴⁷ *Aradi Ujság*, XXXII, nr. 211 (1933): 5.

⁴⁸ *Keleti Ujság*, XVI, nr. 212 (1933): 3.

găsit bani de îngropăciune. Un prieten avocat a achitat toată factura, chiar el îi dăduse lui Ali 15.000 de lei, pe care bancherii nu-i mai găseau în scriptele băncii.⁴⁹ Asta însemna că l-au iertat. Muzica se auzea tot mai încet. Un vânt de toamnă se stârni peste cimitirul Házsongárd. Soarele se ascundea după niște nori aducători de ploaie. Omul cu mai multe vieți plecase pentru totdeauna, dar rămase în orașul care l-a adoptat și pe care l-a iubit.

Restul? Oare mai contează?

OARE A FOST IUBIRE ADEVĂRATĂ?

Despre localitatea Șumugiu din județul Bihor, puțină lume a auzit. Ai putea spune că nu există, că s-a ascuns cumva cunoașterii și percepției umane. Ei bine, într-un astfel de loc începe povestea eroului nostru. În anul 1905, venea pe lume Vasile, pruncul familiei Burtică, botezat precum mulți copii români. Viața sa era una idilică ca orice copilărie până când, în ciuda locului aceuia ascuns de lume, tatăl său a primit un ordin de a pleca la Marele Război.

Mult a suferit soția sa văzându-l plecând cătană, în suflet i s-au strecurat cele mai negre temeri, dar în fiecare zi se ruga ca soțul să se întoarcă sănătos. Însă, într-o zi a sosit vestea cumplită, soțul său căzuse la datorie. Cele mai negre scenarii, presentimente, s-au adeverit. Viața era grea într-un sat de dincolo de lume. Puțini te cunosc și mai puțini te ajută. La data plecării pe front a tatălui său, Vasile avea vreo nouă ani, suficient să înțeleagă ceva din lumea aceea mică a satului depărtat de lume. Mama sa a fost găsită de săteni spânzurată în livadă, la puțin timp după aflarea veștii. Livada aceea de nicăieri fuse ultimul instantaneu al acestei lumi înainte de săvârșirea păcatului suprimării propriei vieți. Sinucigașii nu aveau dreptul la înmormântarea creștinească. Ce o fi înțeles acel copil din zilele în care războiul îi luase tatăl, iar băcăliile vieții îi luaseră

mama. Nici măcar o cruce pe mormântul său nu era permisă de preoți.

A luat drumul spre Oradea, unde a făcut prima clasă de liceu, la Liceul Gojdu, după care a fost trimis la orfelinatul Miron Cristea, din Târgu Mureș, iar școala a urmat-o la liceul din localitate. Ajunsese în acel oraș, departe de locul nașterii sale, cu un act oficial în buzunar și un cufăr cu câteva haine și cărți. Era mai mare cu vreo trei ani față de colegii săi, în 1921, când a început cursurile.

Erau anii grei, când valorile materiale își pierdeau cu fiecare oră importanța, la fel și valorile morale. Războiul nu a adus doar moarte, nu doar prăvălirea unor biserici, ștergerea de pe suprafața pământului a unor orașe, uciderea a milioane de oameni, a dus și la surparea moralei dominante până atunci. Viața trebuia trăită, asta spuneau ziarele mondene. Dar un copil sărac care suferea fizic de foame, ce înțelegea din filmul lumii care se derula în jurul său? Cu greu a terminat liceul, dar l-a terminat. După terminarea liceului, s-a înscris la o școală de meserii.

La un moment dat, el a fost „adoptat” de niște părinți maghiari din Târgu Mureș. El își vizita niște prieteni de la orfelinat care stăteau la acea familie, iar, uneori, colegii săi îi păstrau supa sau friptura pe care i le ofereau. Într-o zi, când în calendarul evreiesc se marca „Ziua cea lungă” sau Yom Kipur (Ziua ispășirii), în timp ce Vasile era cu colegii săi, a leșinat. Cei doi colegi au cerut familiei gazdă apă cu oțet pentru a-l readuce în simțiri. El le-a spus că, într-un anumit fel, deși nu era evreu, a postit la fel ca evreii și nu mai mâncase de două zile. A povestit familiei viața sa, iar apoi a devenit un fel de membru al acesteia, împărțind o odaie cu fiul gazdelor, care l-a îndrăgit ca pe un frate. Calitatea vieții sale se schimbă. Locuia la acea familie într-un apartament burghez, mobilat cu gust. Nu i-a uitat toată viața sa pe acei oameni.

⁴⁹ *Keleti Ujság*, XVI, nr. 214 (1933): 2.

Nu era un ins comod. Încă din liceu știuse să profite de orice oportunitate pentru a face un ban și, uneori, din nimic reușea să obțină un câștig. Își dădea ușor drumul la gură când nu-i convenea ceva. O viață în care pierduse totul, în care o luase de la capăt mereu și mereu indiferent de voința sa, îl făcuse imun la orice fel de teamă. Era supraviețuitorul unui război invizibil cu lumea asta, cu el însuși sau cu destinul. Pentru el nu existau consecințe. Pentru el existau oportunități.

Pe când se afla la școala de meserii, a avut un conflict cu o profesoară tânără căreia i-a spus fără urmă de repulsie și fără răutate: „Doamnă profesoară, dumneavoastră nu aveți experiență și nu ne puteți nota corect!”, a urmat o anchetă și exmatricularea sa. Dar, după cum spuneam, fiecare pedeapsă era o provocare de a începe un drum nou, de avea o nouă oportunitate.

A mers la Academia Comercială din Cluj.⁵⁰ Acolo a avut șansa să-l cunoască pe directorul sucursalei clujene a Băncii Naționale a României, Sabin Cioranu. Deși un om al cifrelor, fusese încă de tânăr obișnuit cu acte de caritate. Știm că directorul Cioranu a devenit un fel de confident al tânărului Burtică. Mai mult, l-a sprijinit în obținerea unui post de funcționar bancar la Banca de Scont și Schimb a Ardealului.⁵¹

Aceasta era o bancă de mărime medie, rezultată în urma naționalizării filialei ardeleni a Băncii Ungare pentru Scont și Schimb, înființată la Cluj în anul 1894, care a avut un capital inițial de 5 milioane de lei, în 1920, și care a ajuns, în anii 1930, să-și dubleze capitalul, asta în condițiile în care, până spre criză, depunerile spre fructificare depășeau 30 de milioane de lei.

Lucrând la bancă nu a dezamăgit, fiind un funcționar corect și eficient. De asemenea, se pare că pe lângă activitatea sa la bancă reușea să mai administreze și alte afaceri, care îi aduceau un venit

considerabil. Mai mult, și sediul era într-una din clădirile emblematice ale orașului, în Palatul Bánffy din Piața Unirii. Cumva simțea ceva din opulența vechiului principe care ieșea din palat cu o trăsură de un lux aparte, din saloanele tapetate în vremea aceea cu mătase scumpă.

Teoreticienii se întreabă adesea dacă științele economice sunt cu adevărat o știință de sine stătătoare sau o vocație. Răspunsul încă se mai așteaptă, iar polemicile nu mai conțin. A face avere nu este la îndemâna oricui. Este o artă a seducției, curiozității, curajului și ingeniozității. Vasile era deja un tânăr seducător, o bună partidă pentru tinerele aspirante la o viață mai bună. El era un om pe care nu-l speria nimic, decât poate grija pentru propria ființă. Era întregul său capital moștenit de la părinții săi. Mi-l imaginez pedant, îngrijit, atent la orice detaliu al frizurii, al obrazului mereu bărbierit impecabil și pomădat cu un parfum subtil, fiecare cută a vestimentației sale fiind mereu atent retușată. Insufla încredere, calcula rapid și parcă citea gândurile partenerilor de afaceri. Scriptologia o învățase de la mentorul său care era șeful breslei contabililor clujeni.

Clujul i-a fost ca o nouă casă. Își drămuia banii, calculând asemeni vechilor bancheri evrei din Germania fiecare profit oricât de neînsemnat și fiecare unitate de capital pe care o chibzuia sau o investea cu un scop bine determinat. Clujul era orașul tuturor posibilităților. Pentru el, crizele bancare nu erau decât provocări sau așa numitele distrugeri creatoare, care reînnoiesc mediul economic, îl purifică și creează premisele dezvoltării ulterioare. Orașul era într-o anumită stagnare după șocurile din 1929, 1930 sau 1931, suspiciunile erau la tot locul, dar el era încă tânăr, iar optimismul omului care știe ce înseamnă să pierzi tot, exuberanța celui care era oricând dispus să o ia de la capăt, îl făceau să privească orașul ca pe un loc care era mereu în

⁵⁰ *Ellenzék*, LVII, nr. 270 (1935): 2.

⁵¹ *Gazeta. Cotidian independent de seară*, III, nr. 629 (1936): 6.

schimbare. Era orașul în care ziua de mâine o puteai întrevădea, dar în același timp, nu știai ce surpriză îți mai putea oferi. Burtică era mereu în gardă, dar nu neîncrezător, se știa în avangarda celor care vor putea schimba orașul. Pentru orice exista un preț de cumpărare și unul de vânzare în profit, de la case, la automobile sau titluri ori valute. Cumva și sufletele se vindeau, dar prețul lor și marja de profit avea să o afle mult mai târziu. Vremurile erau la fel de neprevăzute ca și el, la fel ca orașul. Era o luptă lăuntrică pentru devenire într-un decor tot mai opulent, mai sclipitor. Fiecare metru pătrat era folosit pentru prăvălii, pentru bănci, pentru un atelier, criza lovise afacerile, dar nu și speranța și nici îndemânarea.

Clujul era plin de tentații pentru un orfan ca el. Dorea un suflet lângă el, dar neprevăzutul din temperamentul său îi puneia piedici în calea oricărei posibile relații stabile. Pe cât se îndrăgostea de repede, pe atât de repede se plictisea sau găsea o altă perfecțiune feminină. Când avea o nouă cucerire, o prezenta în termeni elogioși prietenilor, ca mai apoi mereu și mereu să le abandoneze. Dintr-un motiv sau altul, se temea de femei. Poate că instabilitatea sa în orice relație, demonul acela care strica totul, ușurința căderii în ispită, erau și motivul geloziei unor femei, de care se temea. Citise prin revistele de scandal că multe femei s-au răzbunat pe seducătorii de profesie aruncându-le vitriol pe față, iar asta îl îngrijora într-o asemenea măsură încât și-a cumpărat un revolver, pe care îl ținea în mână de fiecare dată când mergea noaptea spre casă.⁵²

După 1918, Clujul a devenit un oraș aglomerat, deși de aglomerație nu dusesese lipsă nici înainte de război. Pe lângă venirea unor refugiați din calea războaielor dinspre Polonia sau Rusia Sovietică, veniseră dinspre Vechiul Regat în diferite funcții din administrație numeroși funcționari. Voci de aur din Europa veniseră să încante un public dornic de artă.

Dacă teatrul și opera maghiară erau deja consacrate, la fel și filmele turnate la Cluj, arta dramatică sau opera românească erau cel mult rudimentare sau chiar inexistente; acestea trebuiau cizelate și dezvoltate. O altă cauză a aglomerării o constituia aflulul de studenți și profesori în școlile clujene, de la primele clase și până la universitate. Profesori veniți din Vechiul Regat sau de la alte universități europene vedeau la Cluj o șansă nouă de afirmare, dar și o menire sacră pentru comunitate. Găsiseră aici deschiderea spre noi teme de cercetare și posibilitatea de a dezvolta unele idei. Exista o puternică emulație culturală și științifică. Se profila o nerăbdare creatoare, pentru că ceea ce lipsea omului era mai ales timpul. Profesorii, elitele universitare și din societate doreau reforme, pentru că, la urma urmei, erau fermentul intelectual al orașului, iar doctrinele politice pe care le îmbrățișau erau dintre cele mai variate. Dimensiunea morală, aparentă, după cutumele vremii nu era însă întotdeauna congruentă cu dimensiunea științifică și profilul politic afișat. Mediul universitar și, cu atât mai mult, cel artistic erau adesea subiectul unor intrigi mondene, care dădeau apă la moară ziarelor și imaginației clujenilor cârtitori.

Viorica Pintilescu era o femeie minionă, după unii cu farmec de curtezană sau vampă, după alții, de o atracție misterioasă, fără a fi deloc frumoasă. Se născuse în localitatea Liteni în anul 1906.⁵³ Familia sa era una săracă, iar studiile sale în Cluj au depins, cel mai probabil, în mică măsură de sprijinul părinților și mai mult de puterile sale și sprijinul moderat al statului. A studiat la Cluj la Facultatea de Litere și Filosofie și a fost una dintre puținele absolvente ale Academiei Teologice. Pe timpul facultății, ea a fost cazată la căminul de pe strada Moților, nr. 72, unde s-a remarcat nu doar prin inteligența, ci și prin apetența sa pentru cultura umanistă și știință, desfășurând totodată și o

⁵² *Ellenzék*, LVII, nr. 267 (1935): 3.

⁵³ *Curentul*, VIII, nr. 2815 (1935): 3.

activitate rodnică pentru promovarea intereselor studențești, fiind aleasă în mai multe rânduri președinta studentelor din cămin.⁵⁴ Împărțindu-se între universitate, bibliotecă și studiu individual, își făcea timp și pentru mici bârfe cu colegele sale, multe dintre ele invidioase pentru aprecierea de care se bucura în rândul profesorilor. Astfel, invidia a născut, cu sau fără temei, fel de fel de povești purtate de colegele sale. În folclorul studențesc al acelor ani circula următoarea zicere:

„De când umblă prin Regală⁵⁵

Are nume, are fală,

Și-un renume sunător.”⁵⁶

Folclorul a fost alimentat și mai mult de faptul că femeia devenise asistenta rectorului universității, Florian Ștefănescu Goangă, la Institutul de Psihologie, și profesoară suplinitoare la Școala normală de fete (actualul liceu „Nicolae Bălcescu”). Ea mai avea și calitatea de președintă a Organizației de femei a Partidului Liberal, alt motiv pentru ca imaginația invidioșilor să creeze impresia că ar fi avut unele relații vinovate cu profesori universitari sau cu unii corifei ai partidului.⁵⁷

Clujul îi oferise Vioricăi Pintilescu totul. Realizarea sa profesională era pe măsura inteligenței și a puterii sale de muncă, a pasiunii care o puneă în ceea ce făcea. Dar, în lumea aceea colorată a Clujului, avea nevoie de un cămin, o relație, o prietenie durabilă. Moravurile se schimbaseră după război, cu atât mai mult într-un mediu elitist precum cel universitar sau artistic clujean. Exista, însă, și un curent puritan, sincer sau ipocrit, unde morala stătea la loc de frunte. În baza acestor așa-zise instanțe morale se dădeau verdicte,

se puneau etichete înainte de a căuta înțelegerea unor fapte sau a omului. Un om al legii se întreba: „La ce servește cultura, când e lipsită de fondul moral? Ea devine dușmană a omului, când se servește de un element distructiv”.⁵⁸

Femeia a avut, între 1929 și 1930, o aventură cu dirijorul Anton Ronay, la care se pare că se mai întorcea din când în când, ei purtând o lungă corespondență, păstrată cu sfințenie de către Viorica Pintilescu, relație pe care mulți s-au grăbit să o cataloghez drept bolnăvicioasă.⁵⁹ Poate că a fost prima sa mare iubire, o iubire în care subtilitatea intelectuală se îmbină cu pasiunea. Era totodată o dragoste interzisă, o dragoste care pulsa în momentele în care dorința învinge inhibițiile unei lumi pretins puritane. Știa prea bine din lecturile sale că, de regulă, viața lângă un artist era dificilă, iar ea avea nevoie de ceva stabil. Dar în dragoste lucrurile nu sunt întotdeauna raționale.

Era seara de 9 ianuarie 1935, probabil una din acele seri reci, cu trotuarele pline cu zăpadă. Un vânt dinspre miazănoapte bătea răzbătând prin hainele groase ale trecătorilor din centru orașului. Vasile Burtică tocmai terminase programul de la bancă, încercând să evadeze din lumea cifrelor și să își spele gândurile cu aerul polar. O luase la stânga, spre strada Iuliu Maniu, și a intrat în restaurantul lui Strugariu. Dorea să mănânce ceva și apoi să se urce în automobilul de care era foarte mândru și să plece spre casă. Figura sa bonomă și vestimentația sa elegantă le era cunoscută gazdelor. La o masă, l-a văzut pe un prieten al său de la primărie însoțit de o femeie. Prietenul său le-a făcut cunoștință. Femeia era Viorica Pintilescu.⁶⁰

⁵⁴ *Zorile*, I, nr. 191 (1935): 7.

⁵⁵ Se referă la strada Regală, actuala stradă a Republicii din Cluj, care în perioada interbelică era strada protipendadei clujene.

⁵⁶ *Buna Vestire*, II, nr. 265 (1938): 1-3.

⁵⁷ *Gazeta. Cotidian independent de seară*, III, nr. 619 (1936): 5.

⁵⁸ *Gazeta. Cotidian independent de seară*, III, nr. 621 (1936): 3.

⁵⁹ *Curentul*, VIII, nr. 2813 (1935): 8.

⁶⁰ Ibid.

Vasile Burtică părea vrăjit de Viorica Pintilescu. Era altceva decât avusese până atunci. Devenise aproape un obiect de cult. „Nici măcar nu o merit pe femeia asta. Este atât de perfectă încât aproape cred că nu este pentru mine”.⁶¹ Față de prietenii săi nu mai era atât de deschis ca până atunci când le relatea toate dramoletele din viața sa amoroasă. Viorica era ca un fel de emisar venit din Olimpul Clujului. Era asistentă universitară, profesoară și scria articole și cărți. Se întreba probabil dacă acea femeie era cu adevărat a lui. Se temea să nu o piardă. O vedea deopotrivă accesibilă și inaccesibilă, deși era concretă, lângă el, un biet orfan, copil al providenței. Dar îi era teamă ca visul său să nu se spulbere.

La circa o lună sau două după ce s-au cunoscut, Viorica Pintilescu a plecat la București pentru a susține o serie de examene. Despărțirea a fost dureroasă pentru Vasile, care se simțea descurajat de prelungirea șederii sale în capitală. Dragostea lor se revărsa în mulțimea de scrisori pe care și le-au trimis. Vasile o ajuta cu bani la București. „Vreau să fiu omorât de tine, draga mea!”, i-a scris într-o scrisoare Vasile. Simțea oare o otrăvă strecurându-se între ei? Un destin se contura în lumea misterioasă de dincolo de noi. El fuge și revine, fuge iar și din nou revine.

Prin luna aprilie, Vasile Burtică s-a logodit cu Mimi Alexandrescu, dorind să iasă din mrejele aproape maladive ale Vioricăi, dar câteva luni mai târziu o cere în căsătorie pe aceasta, care îl refuză. Mintea femeii era un mister de nedeslușit.⁶² Mai mult, se pare că, în lipsa ei, Burtică a aflat de legăturile sale cu dirigorul Ronay sau cu alte persoane importante din mediul universitar. Dar el se gândea doar la fidelitatea de după căsătorie.

În cele din urmă, în data de 9 august 1935, cei doi s-au căsătorit la Liteni, în satul fetei, fără a face și cununia religioasă, poate și pentru că era postul Sfintei Marii. Mirii și-au închiriat un apartament pe strada General Foch, la numărul 5, un apartament modern, care costa 80 de mii de lei pe an, din care o parte consistentă a fost plătită gazdei în avans. Proprietarul a avut oarece îndoieli că un tânăr putea să suporte o asemenea chirie, dar totuși i l-a dat, aflând de prin oraș că acesta avea afaceri din care câștiga mai mult decât salariul de la bancă.

Dar sursa banilor este iarăși o enigmă. Este într-adevăr foarte posibil ca Burtică să fi câștigat sume consistente din afacerile sale din afara băncii, dar despre care cunoaștem doar că se desfășurau prin „labirinturile comerciale”.⁶³ Pe de altă parte, se pare că femeia adusese și ea o zestre de nu mai puțin de 400 de mii de lei, o sumă pe care familia nu i-o putea oferi, motiv pentru care bârfitoarele Clujului susțineau că ar fi fost prețul pe care o doamnă din elita universitară l-ar fi plătit pentru ca să intre într-o căsătorie și să nu-i mai ademenească bărbatul. Este destul de neclară existența sumei și, cu atât mai mult, proveniența ei.⁶⁴

Mutarea lor în noul cămin a venit însă cu o boală a femeii. Nu cunoaștem diagnosticul, dar ceea ce știm de la medicul său curant, Mendelovits, este că primele simptome au apărut în luna septembrie, însoțite de dureri foarte mari, iar tratamentul era îndelungat și implica multă autodisciplină. Enigmele din jurul bolii, care era consecința unei alte boli, ne poate duce cu gândul la fel de fel de scenarii, dar înainte de a judeca, trebuie să ne imaginăm o familie tânără, care nu se putea bucura de plăcerile vârstei.⁶⁵

Câteva zile, se pare că femeia a fost internată pentru tratament, iar din vremea aceea au început

⁶¹ *Ellenzék*, LVII, nr. 267 (1935): 3.

⁶² *Curentul*, VIII, nr. 2813 (1935): 8.

⁶³ *Ellenzék*, LVI, nr. 265 (1935): 2.

⁶⁴ *Gazeta. Cotidian independent de seară*, III, nr. 621 (1936): 3.

⁶⁵ *Ellenzék*, LVI, nr. 268 (1935): 3.

și suspiciunile lui Vasile. Posibil să fi găsit corespondența Vioricăi sau să fi aflat ultimele bârfe. Gelozia l-a făcut să-i scrie mentorului său, profesorul Cioranu, în 5 octombrie 1935: „o chestiune pur familială mă determină să nu mai pot munci și mă desparte de oameni... căsătoria mea a fost din dragoste. Mi-am iubit soția și nu pot suferi să fiu încornorat”. Corespondența soției cu un cunoscut universitar clujean a fost unul din motivele de ceartă dintre cei doi.⁶⁶

Ce a fost între ei? Iubire? Interes? Nu vom ști niciodată. Doi oameni realizați la Cluj în două domenii diferite, cu o situație materială bună, nu se bucurau de tinerețe și de căsnicia lor. Banii nu aduseseră fericirea, ci mai degrabă suspiciunea și gelozia, poate patologică. Îndoiala, durerea fizică și sufletească i-a lovit cu putere. Vorba lumii și cuvintele nesăbuite, minciuna și adevărurile ascunse le otrăvea relația.

Era seara de 9 octombrie 1935. Vasile Burtică a ieșit de la serviciu și a plecat către casă. Se apropia ora 8, iar noaptea coborâse deja peste oraș. A făcut câteva cumpărături, s-a urcat în mașină și a plecat spre căminul său, de care era foarte mândru. Acolo l-a întâmpinat servitoarea căreia i-a dat plasa de cumpărături pentru a le pregăti o cină. Soțul își salută soția de câteva ori, dar fără a primi niciun răspuns. Servitoarea a început pregătirea cinei în timp ce Vasile Burtică a mers către baie. Servitoarea a auzit două detunături de armă, iar la scurt timp a sunat soneria. Mergând în dormitorul soților, servitoarea a fost martora unei scene cumplite, cu Vasile Burtică prăbușit peste pat și peste soția lui, cu ochiul stâng străpuns de un glonț.⁶⁷

Ce a urmat? Un lung șir de procese și multe dezvăluiri în presă. Femeia a fost acuzată de crimă și iertată în funcție de circumstanțe, iar orașul a vuit. Se împărțise în două. Bârfele se contopeau cu

acuzățiile și verdictele unor moraliști ai vremii. Cercetările poliției au lăsat loc de interpretări, având suficient de multe lacune încât să ridice alte suspiciuni asupra moralei sau vieții tinerei văduve. Însă instanțele morale încă se strecurau în viața de zi cu zi și în politică. În 3 ianuarie 1936, un ziarist de la „Patria” a fost bătut crunt în Piața Unirii pentru opiniile sale referitoare la cazul Burtică – Pintilescu.⁶⁸

În povestea aceasta există numeroase umbre. Umbrele au acoperit multe personalități din elita intelectuală a Clujului. Presa în libertatea sa relativă a acelor ani a speculat fel de fel de mușamalizări. Minciuna și ura dintre oameni, dorința de senzational au întunecat iubirea dintre doi tineri pentru a salva imaginea neprihănită a unor persoane importante ale Clujului. Din aceste tenebre au răsărit demoni, care erau în stare de fapte mai abominabile.

Dar, doi ani mai târziu, s-a petrecut un eveniment mult mai grav, pe strada Avram Iancu, în apropierea căminelor universității (actuala Facultate de Drept). Într-o seară rece de decembrie, doi tineri așteptau pe cineva. De pe strada Regală veneau doi bărbați. Tinerii și-au pregătit revolverele. Când țintele lor au ajuns suficient de aproape, au tras. Ca niște umbre s-au strecurat pe străzile mărginașe și au dispărut. Pe caldarâm, zăceau cele două victime: un profesor universitar grav rănit și un agent de siguranță deja mort. Umbrele coborau peste Cluj. Se făcuse noapte, o noapte adâncă și rece. Profesorul plătea pentru o aventură, un amor cu o tânără ambițioasă și frumoasă. Eliminarea sa din poveștile oficiale l-au trimis la judecata unor fanatici. Viorica Pintilescu era prezentă în gândul unui om aflat între viață și moarte. Se simțea vinovat? Nu știm dacă a fost iubirea pentru care

⁶⁶ *Curentul*, VIII, nr. 2813 (1935): 8.

⁶⁷ *Curentul*, VIII, nr. 2815 (1935): 3.

⁶⁸ *Patria*, XVIII, nr. 4 (1936): 4.

merită să te sacrifici sau doar o simplă aventură vinovată.

Poate că toți protagoniștii acestei scene sumbre au fost victimele propriilor fantasme, mai puțin agentul de poliție aflat în misiune. Au fost victimele nevoii de imagine imaculată dincolo de o morală relativă, victimele acestei povești. Au fost victimele adevărului nespus, ascuns sau șoptit prin redacții sau colțuri de stradă. Cei doi criminali au fost prinși și executați. Patru victime dintr-o poveste iubire.

Măcar a fost iubire adevărată? Noi n-o vom ști-o, poate, niciodată.

Bancherii de ieri sau de astăzi sunt, dincolo de munca lor, oameni. În spatele sumelor mari pe care le administrează se regăsește aceiași făptură umană, cu sentimentele ei, cu trăirile ei. Avera lor se clădește adesea pe drame trăite într-o lume aspră, o lume care consumă din slăbiciuni, din vise, din iubiri, lăsând în urma lor răni ireversibile și povești care rămân poate pentru totdeauna nespuse.